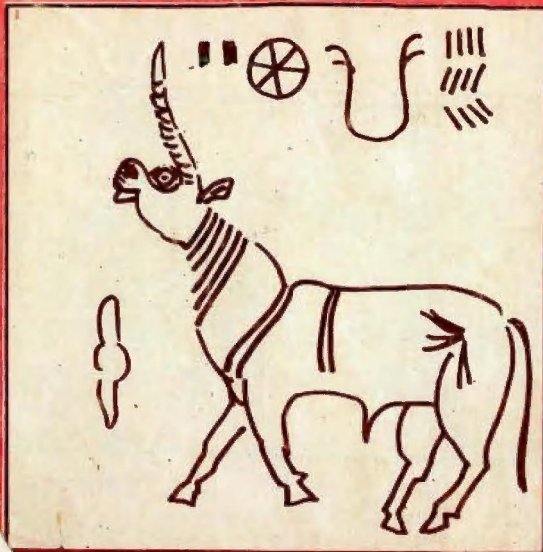

۲۵ ۵ ۱۱۱ ۱۱۱

سندی بولی کی سکا

سنڌي ٻوليءَ کي للاڪار

[هليو ڊائيجيسٽ ۾ شايع ٿيل ٻولي جي
مضمونن جو پهريون ڪتابڙو]
[ٽيون ڇاپو]

مرتب ۽

— — — — —
ميهڙ

عظمت ادبي اڪيڊمي حيدرآباد

چاپو بهريون:	مئي ۱۹۷۳
چاپو ٻيو :	جولاءِ ۱۹۷۸
چاپو ٽيون :	جون ۱۹۸۴

قيمت: ۶-۰۰

چاپماندر: م-ع- ميمڻ - ٻاران عظمت ادبي اڪيڊمي حيدرآباد سنڌ

چاپماندر: سردار ٻرنتنگ پريس، گاڏي کاتو، حيدرآباد سنڌ

پهرين ايڊيشن جو مهاڳ -

گذريل ۲۵ سالن کان سنڌي لسڪيٽن ۾ ايترا ته
تاريان لفظ هروڀرو به ڪم اچڻ لڳا آهن جن ٻوليءَ
جي سنڌيت ۽ سڃاڻپ کي وڏو نقصان پهچايو آهي.
اسان جڏهن ملير ڊائيجيسٽ شروع ڪيو، تڏهن ٻوليءَ
جي سڃاڻپ گهٽڳهرن جو ڌيان ان طرف ڇڪايوسين ۽
ان باري ۾ ”سنڌي ٻوليءَ کي للڪار“ جي نالي سان
هڪڙو مضمون شروع ڪيوسين. اسان کي خوشي آهي
ته سنڌ جي سڃاڻپ مڃيل ڄاڻن ۽ سچڻ انهيءَ ڏس ۾
اسان جي مدد ڪئي ۽ ڪندا رهن ٿا ۽ اهڙي طرح
اهو سلسلو ملير ۾ هر مهيني هلندو رهي ٿو. اسان انهن
سڃاڻپ سائين جا شڪرگذار آهيون.

ان سلسلي ۾ هيستائين ملير ۾ جيڪي مضمون آيا
آهن انهن مان ڪجهه هن ڪتابڙي ۾ ڏيئي رهيا آهيون
۽ آئندي به اهڙي طرح ڏيندا رهنداسين. هيءَ آهي
پهرين ڪير وڻي جيڪا اسان ملير بازارن سڃاڻپ سنڌي
ليکڪن ۽ اخبار نويسن ۽ فنڪارن جي اڳيان رکون
ٿا. شل مال وٺڻ مارن جي ٻوليءَ جو سڃاڻپ ۽ سواد
انهيءَ مان ڪين اچي.

نوٽ: جهڙي نموني مضمون آيا آهن، ترتيب اهڙي
نموني رکي وڃي آهي.

سنڌيءَ ٻولي جو هڪ خدمتگار

عبدالغفور هيڏ

وچـ۱ـور

صفحہ	لکندڙ	مضمون	پڳڻپ نمبر
	پير حسام الدين شاه	لکار جي	۱
۵	راشدي	جواب ۾	
	ڊاڪٽر نبي بخش	"	۲
۸	خان بلوچ	"	
۱۷	محمد ابراهيم جوڊو	"	۳
۳۹	مير علي عبدالعظيم سنڌي	"	۴
۴۸	عبدالڪريم سنڌي	"	۵
۵۸	قنوير عباسي	"	۶
	صاحب خان چنو	شاهه ۽ سنڌي	۷
۶۲		پوري	
۶۹	تاج جوڊو	"	۸

پير حسام الدين شاهه راشدي

محترم عبدالغفور صاحب، السلام عليکم.

عرض ته خط ڪيترن ڏينهن کان پهتل هو، پر جواب ۾ دير ٿي، جنهن لاءِ اميد ته بخش ڪندا. سنڌي جي سلسلي ۾ منهنجي راءِ آهي ته :

(۱) سنڌي اخبارون خبرن ۽ عنوانن ۾ زبان کي خراب ڪري رهيون آهن. لکندڙ اردو اخبارن تان ترجما ڪري يا اردو لئريچر ۽ اخبارون پڙهي ٻولي ۾ جهڪي لفظ، ترڪيبون يا محاورا ڪتب آڻي رهيا آهن، سي ڪنهن به صورت ۾ زبان ۾ ٺهڪي نٿا بيهن. اوهان هر رسالي ۾ مهيني جي اخبارن ۾ ڪتب آيل ترڪيبون، عنوان، لفظ ۽ محاورا گڏ ڪري ڇاپيندا رهو، جيئن اخبار نويسن کي خبر پوي ته سنڌي زبان جي ڇاڻ يا اڻڇاڻي سبب هو ڪيئن ٻولي جي ٻيڙي ٻوڙي رهيا آهن. جڏهن اهڙي فهرست گڏ ڪندا ته پوءِ اوهان کي انهيءَ ڪاڙ جي خبر پوندي.

(۲) فارسي ۽ عربي اکر گهڻي ۾ گهڻا ڪتب آڻڻ علم جي نه، بلڪ جهالت ۽ پنهنجي زبان کان اڻڇاڻائي جي نشاني آهن. آءٌ ۱۹۲۸ع کان ۱۹۳۷ع تائين اخبارن ۾ ازالهڪلام، ظفر علي خان جي پڙهائي.

۾ فارسي ۽ عربي جا وڌيڪا وسائيندو هوس. ليڪن اڄ جڏهن اهي مضمون پڙهان ٿو، ته نه چڙو غلطي محسوس ڪريان ٿو پر شرم ۾ ڪل اچي ٿي.

(۳) آسان ۽ نچ زبان لکڻ نهايت ڏکيو ڪم آهي. غالب، سر سيد ۽ عبدالحق اردو کي تمام سليس لکيو ۽ خاص طرز پيدا ڪئي. سنڌي ۾ مرحوم گربخشاڻي، چيٽ مل پرسرام، پروفيسر شاهائي، مولانا فتح محمد سيوهاڻي، مولانا وفائي ۽ دائود پوٽي مرحوم سليس، روان ۽ صاف سنڌي لکي آهي. اڄ به اوهين اهي لکڻيون پڙهو، ڇڻ لذت پئي ايندي.

گالهائيندڙن ۾ آءٌ مرحوم علامه قاضي صاحب جي سنڌي جو قائل آهيان. جڏهن سائن سنڌي ۾ گالهائڻو هو ته جواب ۾ ڪوبه لفظ ڌارين زبان جو ڪتب ڪونه آڻيندا هئا.

شهرن ۾ رهي رهي ڌارين سان اٿي ويهي اسان ماڻهن جي زبان خراب ٿي ويئي آهي. سچ پچو ته اسان ڪن پنهنجي زبان وسري ويئي آهي. اڳتي هلي جنهن جا نتيجا ڏاڍا ڏکڻيندڙ نڪرندا. سنڌي زبان ٻي صورت ۾ بدلجي ويندي ۽ اهو هاجو اسين پنهنجو پاڻ ڪري رهيا آهيون. جنهن لاءِ آءٌ گهڻي ۾ گهڻو جوابدار سنڌي اخبارن کي سمجهان ٿو. ڇاڪاڻ ته پنهنجي زبان ۾ سندن مطالعو ڪونه آهي، اڙو اخبارون پڙهن ٿا. جڏهن لکڻ ويهن ٿا تڏهن امائي زبان استعمال ڪن ٿا.

(۷)

جيڪا هنن صبح جو اردو اخبارن ۾ ڏني آهي. تڙنگڙ
۾ اهو ئي عنوان ۽ لفظ سندن دماغ سوچي ٿو.

ڪراچي واري هلال پاڪستان ۾ ٻولي جي صفائي
جو بيحد خيال ڪيو وڃي ٿو. سندس روش کي پنهنجو
ڪرڻ هر هڪ لکندڙ جو فرض آهي.

(۴) اوهان جيڪي مقابلي ۾ لفظ ڏيئي رهيا آهيو
تن کي اڃا آسان ڪرڻ گهرجي، اهي ٺهڪن نٿا.

(۵) سنڌي زبان جهڙي شاهوڪار زبان ۾ ڌارين
ٻولين جا لفظ آڻڻ آپگهات ڪرڻو آهي. غلط آهي،
ناجائز آهي، گناهه آهي ۽ آخر ۾ اهو طريقو لکندڙ
لاءِ ۽ زبان لاءِ گهاتڪ ٿيندو.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

پيارا ادا عبدالغفور، سدا سرها هجو!

اوهان جي پيار ڀريل لکيل سنيهن جي هن کان
اڳ ورندي ڏيئي نه سگهيو آهيان جو هڪ ته گهڻ
ڪاريو آهيان ۽ ٻيو ته پڙهيل جي پٽ ۾ پير رکندي
منڍ کان وٺي مون پنهنجو پاڻ سان وڃڻ ڪيو هو ته
ڪڏهن به ڪا ڪٿي ڪنهن سان مڏا * نه وٺيندس.
رڳو اوهان جي لکڻي کي مان 'ڏيڻ لاءِ پنهنجا ويچار
اوهان جي آڏو رکڻ ٿو.

مهيني اپريل ۱۹۷۲ع واري ”ماير ڊائجسٽ“ ۾
”سنڌي ٻولي کي چئلينج“ جي سيري هيٺ اوهان
جيڪا ڳالهه ڪئي آهي سا ويچار جهڙي آهي پر جنهن
ريت اوهان ان کي چيڙيو آهي تنهن لاءِ پهريائين به
اگر چوڻ سڃاڻا ٿيندا.

اڳ- ڇا ٿيو؟

۱- ۱۸۵۲ع ۾ سنڌي الف- بي ڪا ٽئين سر ٺاهي
ڪاڙه وٺي هئي، الف- بي جا اکر سوين ورهيه اڳ-
هلندڙ هئا، پر رڳو ايترو هو جو ٽيٺ سنڌي اُچارن
وارن اکرن تي، ڪي ڪنهن ريت ته ڪي ڪنهن

مڏا وٺڻ * بحث مباحثو ڪرڻ، سوال جواب ڪرڻ.

زيت ٽپڪا ڏيندا هئا. اهڙن اکرن جي انوکين بيهڪن تي ۱۸۵۲ع کان وٺي ويچار ٿيڻ لڳو ۽ نيٺ ڳالهه اتي ويهي بيٺي ته هر سنڌي آچار واري اکر جون ڇيڪي به اڳ هلندڙ بيهڪون آهن. انهن مان سڀ کان سهڻي بيهڪ چونڊي وڃي (نه نئين سر ٺاهي وڃي) ۽ پوءِ سنڌي الف-بي جي ڀڪي پتي ٺاهي وڃي. اها ڀڪي پتي مهيني جولاءِ ۱۸۵۳ع ۾ ڇاپي پتري ڪشي وئي.

۲- سنڌي لکڻ لاءِ عربي الف-بي ڪا انگريزن جي اچڻ کان پوءِ ڪانه ڪشي وئي، پر اها اڄ کان گهٽ ۾ گهٽ ساڍا ٻارهن سؤ سال اڳ-ڪم آندي وئي. اهو ڪم ”اسلام“ ڪارڻ ڪونه ڪيو ويو، ڇاڪاڻ جو اسلام ”ٻولي“ توڙي ”رنگ“ جي نرالاڻي (اختلاف السننڪم والوانڪم) تي سوچڻ ۽ ان کي مڃڻ جي سکيا ڏئي ٿو. ان وقت جي مسلمانن جو ماڻهن جي ٻولين ۽ رنگن سان ڪو وير ڪونه هو. عرب مسلمانن جيڪي سنڌ ۾ آيا سي سنڌي کي به سهڻي ٻولي سمجهي سگهڻ لڳا، هنن پنهنجي سولاڻي لاءِ سنڌي کي عربي پتيءَ ۾ لکيو، جا پوءِ ٻين کي به سولي لڳي ۽ سڀني سنڌ وارن ان کي پنهنجو ڪيو.

۳- ۱۸۵۳ع ۾ انگريز آفيسرن جي هڪ ٽولي ۽ سندن ڪن هندو ڪامورن (جن جو اڳواڻ بهڻي پاسي جو هڪ مردتو ڪامورو هو) اها هاڃل هلاڻي هڻي ته

سنڌي کي عربي پتي ۾ نه لکجي پر مٿائي ديوناڱري يا هندي پتي ۾ لکجي. انهيءَ رٿا کي پوري ڪرڻ لاءِ وڏا وس ڪيا: نئين الف-بي ٺاهي وئي، پڙهڻ لاءِ پنا پسته ڪي چاڍيا ويا ۽ پائشالائون ڪوليون ويون. پڻ انگريزن پٿرائي ڪئي ته جو جنهن پتي ۾ چاهي تنهن ۾ سنڌي لکي پڙهي. ان هوندي به اها رٿا توڙي نه پهتي. عربي پتي جيئن ته سولي هئي انهيءَ ڪري مسلمانن ته چڱو پر سنڌي هندن جي گهڻائي پڻ عربي پتيءَ کي چاهيو ۽ ڪيو.

اها ته ٿي اڳ جي ڳالهه. چوندا آهن ته وٺيءَ کي ڪيترو واريو، سڀاڻپ انهيءَ ۾ آهي ته ڳالهه کي ستمين ريت سمجهي ڪو اڳ جو آڳهه ڪجي.

ڳالهه ڇا آهي؟

پهريائين - وڃڻ گهرجي ته ڳالهه ڇا آهي؟ پنهنجي ٻوليءَ سان بهار ڪرڻ ۽ ٻين ”ٻولن“ جي جاءِ تي سنڌي جا سڀڻا ”ٻول“ * ڪم آڻڻ هڪ اهڙي ڳالهه آهي جنهن جي اسان کي پوري پٿرائي ڪرڻ گهرجي. پر ڳالهه رڳو اتي ڪانه ٿي پهي، اڳتي هيءَ ڳالهه ڳوڙهي آهي جنهن کي وڏي سرت ۽ نيرت سان پتو پيچارڻ ۽ ويچارڻ گهرجي.

۱- سڀ کان پهريائين اهو سوچڻو آهي ته سنڌي

”ٻول“ * نت ۽ اڳتي لفظ جي معنيٰ ۾ استعمال ڪيو ويو آهي.

يا ڪنهن به ٻي ٻوليءَ جا ”پنهنجا“ ٻول ڪهڙا آهن؟
 اهي ٻوليون جي هن پرڻهيءَ جي گهڻن ڀاڱن ۾ ملن
 ٿيون ۽ انهيءَ ڪري وڏيون ٻوليون ليکجن ٿيون تن
 سڀني ۾ هن ٻولين جا ٻول ڪڍي ”پنهنجا“ ڪيا آهن.
 انگريزي ٻولي وٺو: هن ۾ پريڏا ائنگلو سڪسن ٻول،
 جيڪي انگريزيءَ جا ”پنهنجا ٻول“ چئي سگهن، سي
 ٿورڙا آهن، ۽ انهن مڙني ٻولين جي ڀيٽ ۾ جيڪي
 انگريزي ۾ هينئر ڪم اچن ٿا، چڻ اڏي ۾ لوڻ برابر
 آهن. اسان وٽ ايتري ڪوچتا نه ٿي آهي، پر جي ڪو
 ويهي سنڌيءَ جا ”پنهنجا پريڏا“ ٻول ساري، ته ٻين
 ٻولين وانگر اهي به آگرين تي ڪڍڻ جيترا ملندا.
 انهيءَ ڪري ”پنهجن“ ”پراون“ ٻولن جي ڳالهه
 جڏهن اسان ڪڏهن ته جڳڙي ته ان کي پوريءَ طرح
 سمجهي پوءِ ڪڍون.

۳- ٻوليءَ ۾ ”پنهجن“ ۽ ”پراون“ ٻولن جي
 رازاويءَ هڪ اهڙو ته گورڪ ڏندو آهي جنهن کي
 نيميري نٿو سگهجي. گهڻ ورهيه اڳ ايران وارن وڏا وس
 ڪيا ته پارسيءَ مان (جنهن کي هاڻ هو ”ايراني“ ٿا
 سڏين) مڙئي عربي ٻول ڪڍيا وڃن. پر ڪيئي نه
 سگهيا. ان ملڪ جا سياڻا هاڻي سمجهن ٿا ته انهيءَ
 ڳالهه جي پٺيان پوڻ اڃا پوءِ آهي. هت اسان وٽ به
 ۳-۱۹۴۰ع تاري سنڌ جي ڪن هندو ڌرين پاران
 اها دلچسپ هلائي وئي ته سنڌي مان پارسي ۽ عربي

ٻول ڪيڏي انهن جي جاءِ تي سنسڪرت ۽ هندي ٻول
ڪم آڻجن. حڪيم فتح محمد سيوهاڻي، مرادوي دين محمد
وفاڏي، ڊاڪٽر دائود پوٽي مرهيات ۽ ٻين، سمجھدار
هنن کي سنئين وات ڏيکاري ۽ چيو ته اڏريءَ رت
مان ڪي ڪين ورنڊو.

۳- ترڪي ۾ به هڪ نئين پڙهيل ٽولي سيٽ سٽي
ته ترڪي ٻولي مان پراڻا پارسي ۽ عربي ٻول ڪڍيا
ويجن. پر ڳالهه اتي وڃي بيٺي آهي جو اڳيان ٻول
چڙهي وري يورپي ٻولين مان ٻيا ڌاريا ٻول کنيائون.
”پنهنجن“ ٻولن جو بهانو ڪري وري به ”پروان“ ٻولن
ڪٽڻ ۾ نڪا سيٺپ آهي ته نڪو سود.

ندياڏپ جي وات

هڪ وڏندڙ ۽ ويجهندڙ ٻولي جي ٺڪڻ، پڙهڻ ۽
ڳالهائڻ ۾ اهڙيون رنڊڪون وجهڻ جن مان سواءِ
پنهنجي من مانيءَ جي ڪو ٻيو ڪارج نه سٿري سڃاڻپ،
جي وات نامي.

۱- هڪ وڏندڙ ۽ ويجهندڙ ٻولي پنهنجي وڏندڙ
گهرجن جي پوراڻي لاءِ آوس نٿو، نوان ٻول ڪم
آڻيندي. اها پوراڻي هيئن ٿئي سگهي ٿي جو پهريائين
ٻوليءَ جا ڄاڻو، ان ٻوليءَ جو پنهنجو پٽ ميڙين،
جيئن لتيل ڪٺا پٿرا ٿين ۽ مٽل ٻول وري ڄاڳن. ان
کان پوءِ اهي ٻوليون جن سان ان ٻوليءَ جو سنهنڌو

رهيو آهي انهن مان ٺهڪندڙ ٻول ڪنن، پر ٿي سگهي ته پهرئين انهن کي پنهنجي ٻوليءَ جي سانچي ۾ سمجهين. پر جڳ وٽن تي کوجنا ڪارڻ اڃا به وڌيڪ ٻولين جي گهرج ٿيندي، ۽ اهڙا ٻول جيڪر ٻين ٻولين مان ڪڍجن ته ان ۾ ڪا گهٽتائي ڪانهي. انگريزي ۽ يورپي ٻولين ۾ ڌارن جي اڀياس لاءِ اڃا تائين ڪي عربي ذرا ڪم آندا وڃن ٿا ۽ جانورن ۽ وڻن ٻوٽن جي اڀياس لاءِ لاطيني ٻول ڪم آندا وڃن ٿا.

۲- ٻين ٻولين جا اهڙا ٻول جيڪي ورهين کان وٺي ڪنهن ٻوليءَ ۾ ڪم ايندا رهيا آهن سي چئن ان جا ”پنهنجا“ آهن. اسان مٿي چئي آيا آهيون ته ڪنهن به وڌندڙ ٻوليءَ جا ”پنهنجا ٻيڙا“ ٻول ڪي ٿورا آهن ۽ ٻيا گهڻا ٿا ته ان ٻولي ميڙي ميڙي پنهنجا ڪيا آهن. سنڌي ٻولي به جيئن ته هڪ آڳاٽي ۽ وڌندڙ ويجهندڙ ٻولي آهي انهيءَ ڪري ان به ساڳيو ڪم ڪيو آهي. پر جي اسان کي هروڀرو ڪو ليکڪو ڪيڏو آهي ته ڪٿي ۱۹۷۷ع کي دنگ ڪريون ۽ چئون ته ان کان اڳ جيڪي به ٻول سنڌين جي لکيتن ۾ ملن ٿا، سي سڀ سنڌي جا ”پنهنجا“ ٻول آهن.

۳- هڪ وڌندڙ ٻولي جي گهرجن کي آوس پورو ڪرڻ آهي، ۽ انهيءَ ڪري اڃاين دنگن وجهڻ مان ڪهڙو سودا سماجي سرچ توڙي جڳ کوجنا لاءِ ٻوليءَ جي گهيري کي وڌائڻو ئي پوندو. انهيءَ لاءِ ٻين ٻولين مان ٻولن کڻڻ ۽ ڪم آڻڻ کان ڪيڏانهن اڃاڻو آهي.

۴۔ سڄي ٻچي ته ڳالهائڻ توڙي لکڻ ۾ ”ٿاريو“
 ٻول اهو آهي جيڪو ان سونهندو هجي. جيڪو ٺهي
 نه ٺهڪي پر ڪم آڻجي. ٻولي وڃڻ کي ورجائڻ
 جو هڪ وسيلو آهي، انهيءَ ڪري ڇوڙا وڃڻ ورجائڻ
 هجن تهڙي ئي ٻولي ڪم آڻجي، ٻيءَ ريت هيئن ڪئي
 ڇڏجي ته هر نرالي ڳالهه جي پٿرائي لاءِ ٻولي به نرالي
 هجڻ گهرجي، هر ٿنڌي جي ٻولي نرالي آهي، جو
 ”ويڃ“ ٻي ٻولي ڳالهائيندو ته ”وڪيل“ ٻي ٻولي
 ڳالهائيندو. سڪيا ۽ سامت جي هر ڀاڱي جي ٻولي پڻ
 نرالي آهي. لوڪ ادب تي کوجنا ڪندي مون پهريون
 ڀيرو اها ڳالهه سمجهي ته ”ڪهاڻين“ جي مهاڳ لکڻ
 لاءِ هڪ ٻولي ڪم آڻي ته ”گهجن“ جي مهاڳ لکڻ
 لاءِ ٻي. نڌان ته هر ڳالهه کي ان سان ٺهڪندڙ ٻوليءَ
 ۾ ٺاهڻو آهي. ”سڏ“ جي ٻولي هڪ ته ”ڙندي“ جي
 ٻولي ٻي، پر ويندي هر ”ٻول“ پڻ پنهنجي جاءِ تي
 ٻورو بيهارڻو آهي. ”ماءُ“ کي ”زال“ ڪونه چئبو،
 پر جي هوءَ گهڻين زالن ۾ هوندي ته اها به منجهائڻ
 هڪ زال آهي، ”زال“ کي ”ادي“ ڪونه چئبو،
 جيتوڻيڪ ڪنهن جي هوءَ ”ادي“ به ٿي سگهي ٿي.
 سچ پچ ته ”ٿاريو“ ٻول اهو آهي جو جتي نه ٺهي اتي
 آڻجي، هوءَ ڀل ڪئي پنهنجي ماڻهيتي ٻوليءَ جو ئي هجي.
 ۵۔ سنڌي ٻولي ايڏي ته شاهوڪار آهي ۽ اُن جا
 ٻول ابتر ته گهڻا ۽ انوکڙا آهن جو انهن سان گهٽ
 ۾ گهٽ ته به اسان جي ڏينهن رات واري به بچار.

ڳالهه توڙي ڳالهه * جي سٽاءُ ۽ سماجي توڙي سماجاري
 لکيتن جي پورائي ٿي سگهي ٿي. پر انهيءَ شاهوڪار
 ٻوليءَ جون ٽهڙيون ڀريون ڀريون آهن. ڪير ٿو انهن
 کي ڪنجي هڻي ۽ کولي! پٽائي صاحب جي ٻولي
 اسان مان ڪيترن کي سڄي سمجهه ۾ ٿي اچي ۽ گهڻا
 آهن جي سنبت ٿا ڪر! لوڪ ادب سنڌي ٻولي جي
 ان ڪٽ ڪاڻ آهي، پر ڪيترا ٿا ان مان آندل وڌن
 کي ڏسن يا وريچارين!

ڪي پنهنجيون ڳالهيون

پڇاڙيءَ ۾ ڪي پنهنجيون ڳالهيون به ڪئي ڪجن.
 اوهان ”ڊائجيسٽ“ ۽ ”چئملينج“ جهڙا ٻه وڏا ڪاٺ
 ڪلهي تي کنيا آهن، جي ٻين گهڻن سنڌي پائرن جي
 ڪٽل کان گهرا آهن.

”چئملينج“ جي جاءِ تي ”للاڪار“ لکي سگهجي ٿو.
 ”ڊائجيسٽ“ جو نالو انگريزي مان اردو وارن کنيو ۽
 اوهان کي به ريس آئي. سٽ، ٽٽ، ٽٽ، ٽٽ، ٽٽ، ٽٽ،
 رس، عرق، روح ۽ ٻيا اهڙا ٻول، ”ڊائجيسٽ“ جهڙا
 آهن. اڳ ۾ اوهان پاڻ اهو ڪم ڪريو جيڪو چاهيو
 ته سڀني کي ڪرڻ گهرجي.

ڏريان جيڪا ڳالهه اوهان چيڙي آهي ان کي
 ڏيان ۾ رکندي، مون پنهنجي هيءَ سڄي ورندي
 انگريزي، فارسي يا عربي ٻولين ڪم آڻڻ کان سواءِ

ڳالهه ۽ ڳالهه * يعني نظم ۽ نثر.

لکي آهي ۽ اهو به جتن ڪيو اٿم ته اها سمجهڻ ۾ سولي ٿئي. پر هيءَ وروڻه، به پنهنجي ڏينهن، رات واري ۾، پڇار وانگر آهي، انهيءَ ڪري ان کي هن ريت نڀائي سگهيو آهيان. تنهن هوندي به ڀانيان ٿو ته ڪن جاين تي جيڪر فارسي ۽ عربي ٻول ڪم آهيان ها ته پڙهندڙن کي سمجهڻ ۾ -ولائي ٿئي ها. هت ايترو ڄاڻيندس ته جيڪڏهن ڏينهن رات واري ٻوليءَ کان ٻاهر -مون کي ڪنهن کوجنا واري وڇار کي ورجائڻو پوي ها ته ان کي پوريءَ ريت پهچڻ لاءِ فارسي، عربي توڙي انگريزي جي ٺهڪندڙ ٻولن کي ڪم آڻڻ ڪن ڪونه ڪيائون ها.

۶- اچرج ته انهيءَ ڳالهه جي آهي جو اڄ اسان بناڪنهن لوڙ جي، ڌاريا ٻول اکيون ٻوڙي ڪم آڻڻ لڳا آهيون. انهيءَ ڏس ۾ اردو وارا ته اسان کان اڳتي وڌي ويا آهن، جو هاڻي هو ”بور“ ٿين ٿا، ۽ ميت جي جاءِ تي وٽن ”بيت“ ٿئي ٿي. اسان وري اردو وارن کان اٿارڻ ۾ پورا آهيون جو ”پنهنجو ڪرڻ“ کي ڇڏي ”اپنايون“ ٿا، اڳ اسان لاءِ وڏو ”حادثو“ يا ”پنڌ“ ٿيندو هو پر هاڻي ”الميو“ ٿئي ٿو، اڳي ”بيهي“ ويندا هئاسون پر هاڻي ”رڪجي“ وڃون ٿا، اڳ ”ميت“ هئاسون پر هاڻي ”نمار“ آهيون. ادا عبدالغفور، ڪهڙيون ويهي ڳالهيون ڪجن!! بس ٿورو لکيو گهڻو ڇڻندا ۽ جي ڪا اوڻي ٿي هجي ته مون کي مڙهيندا.

ٻوليءَ جو بچاءُ

سنڌيل ۽ سجاڳ قومون هميشه پنهنجي ٻوليءَ کي صاف، ساهي ۽ صحيح صورت ۾ قائم رکڻ جي ڪوشش ڪنديون آهن. ڪابه اهڙي قوم دنيا ۾ ڪانه ٿي رهي، جيڪا پنهنجي ٻوليءَ جي صورتخطيءَ، گرامر يا ميٽاوري جي ڪنهن غلط يا نامناسب استعمال کي قبولي سگهي يا سهي سگهي. ڪابه اهڙي قوم ڪٿي ڪانه ٻڌي، جيڪا پنهنجي ٻوليءَ جي ڪنهن سهڻي ۽ سولي لفظ کي ڇڏي، ان جي جاءِ تي ٻيءَ ڪنهن ٻوليءَ جي لفظ کي ڪم آڻڻ ۾ خارش ٿئي يا فخر ڪري. علمي ۽ فني ضرورتن جي خيال کان، ٻين ٻولين جا لفظ پنهنجا ڪرڻا هون ٿا، پر اهڙا لفظ هرڪا ٻولي پنهنجي گرامر جي اصولن موجب پنهنجا بڻائي پوءِ پاڻ وٽ رکي ٿي.

سنڌي قوم پڻ گهڻي وقت کان پنهنجي وطن جي آزاديءَ، سالميت ۽ خوشحاليءَ جي جدوجهد سان گڏوگڏ پنهنجي ٻوليءَ کي انهيءَ ريت صاف، ساهي ۽ صحيح رکڻ لاءِ پنهنجي وس آهر ڀرپور ڪوشش ۾ رتڻ رهي آهي. سنڌي ٻولي گذريل ڪيترن صدين کان هڪ ذ

ٻي ۽ حڪمران ٻوليءَ جي تهذيبي دٻاءَ هيٺ رهندي
 پئي آئي آهي ۽ هن وقت پڻ ساڳي طرح امڙي ٿي
 هڪ دٻاءَ هيٺ آيل آهي. عربيءَ فارسيءَ ۽ انگريزيءَ
 جي تهذيبي آڪرائيءَ جا اثر سنڌيءَ ۾ اڄ به گهڻي
 حد تائين موجود ڏسي سگهجن ٿا. اڙدوءَ جو حڪمراني
 درجو پڻ ساڳيءَ ريت بلڪ وڌيڪ آگريءَ حد تائين
 اڄ سنڌيءَ تي پنهنجو اثر ڏيکاري رهيو آهي. اڙدو
 پريس، ريڊيو، ٽيليويزن سٽيم، اسڪولي ۽ ڪاليجي
 تعليم ۾ عام ڪتاب ۽ انهن سان گڏ اڙدوءَ جي قومي
 درجي جو تاب ۽ زور سنڌي ٻوليءَ لاءِ هڪ وڏو خطرو
 ثابت ٿي رهيا آهن. اهو سنڌيءَ جي اديبن، شاعرن،
 صحافين، استادن ۽ ٻين عام پڙهيل ماڻهن جو فرض آهي
 ته هو پنهنجي ٻوليءَ جو بچاءُ ڪن ۽ ان جي ڍال
 بنجي، ان جي صحت، سادگي ۽ اعليٰ ڪي قدر رکن.
 وڏي ڌڪ جي گالھه آهي، جو اڄ اسان جي ٻولي
 اسان جن پنهنجن ئي هٿن سان بگڙي ۽ ڪمزور ٿي
 رهي آهي. هن گالھه ۾ اسان کي خود اڙدوءَ جي تاريخ
 مان سبق وٺڻ گهرجي. اڙدو ٻولي اصل ۾ ته هندي
 ٻولي ٿي آهي، پر ان ۾ فارسي ۽ عربيءَ جي لفظن
 جي ايتري ته ڀرتي ڪئي ويئي، جو هو پنهنجي
 اصلوڪي صورت وڃائي، ٻولي ٿي بي ٿي پيئي. ايتري
 تائين، جو آءُ اءِ جي سڃي ڪان نڪري ۽ ڪنهن
 پنھن ٻيڳ ٿي، رڳو ٿورن اديبن جي مٿان ۽ حاڪمن

جي دربارين جي ٻولي پنججي ويئي. پنهنجي اصليت ۽ شان وڃائڻ کان پوءِ اها ساڳي ٻولي هاڻي رڳو مڻهن مٽي پيٽڻ، جهيڙي ڪرڻ ۽ وات هڻڻ ۾ ئي پوري آهي. اها سڄي ويدن ۾ ٻوليءَ سان ڪيئن ٿي؟ رڳو هن طرح، جو ان ۾ پنهنجي ٿورا ڪي اصولوڪا لفظ (ضمير، فعل ۽ حرف جو) جيئن جا ٿيڻ چڙهي، اسم، صفتون، ظرف، حرف جملا وغيره عربيءَ ۽ فارسيءَ جا ايترا ته گهڻا آندا ويا، جو هوءَ سڃاڻپ کان ئي چڙهي ويئي ۽ بدلجي پني، هڪ نئين ٻولي ٿي پيئي. اڄ ڪيترين سنڌي اخبارن، رسالن ۽ ڪتابن ۾ اڙدوءَ جي اثر ۾ ورتل لکيڻن کي ڏسي ۽ ريڊيو تان ٿوري جاسن ۾ شهري ۽ عام پڙهيل ماڻهن جون اهڙي ئي نوع واريون تقريرون ٻڌي، پنهنجي ٻوليءَ سان ٻن اهڙي ئي ڪنهن حشر ٿيڻ جو ڊپ وٺي وڃي ٿو.

ڊاڪٽر دائود پوٽي مرحوم هڪ ڀيري سنڌيءَ ۽ اڙدو کي پڙهندي، ڏاڍي ڀروسي سان چيو هو ته ”اڙدوءَ ۾ ’دل‘ مذڪر ۽ ’ڪتاب‘ مؤنث آهي، جنهن جو ڪوبه منطق ڪونهي ۽ سنڌيءَ ۾ ان جي ابتڙ ’دل‘ مؤنث ۽ ’ڪتاب‘ مذڪر آهي، جا ٿي ڳالهه سچي به آهي ۽ سمجهه پري به آهي.“ پر، افسوس جو تازو مون هڪ ناساريءَ روزانيءَ سنڌي اخبار ۾ اڙدوءَ وانگر ”ڪتاب“ کي مؤنث ۽ ”دل“ کي مذڪر جي صيفي ۾ ڪم آندل پڙهيو. اهڙيءَ ريت ”توحيد“، ”دليل“،

”ناڪيد“، ”آنگ“ نظري، فرياد، داد ۽ ٻيا ڪيئي لفظ، جي پڌري پٽ اسان وٽ مذكر آهن، اڄ اسان جي ڪن اخبارن ۽ رسالن وغيره ۾ مؤنث وانگر ٻيا لکجن ۽ هوڏانهن، مثال طور، لفظ ”ستيا“ کي مذكر وانگر ڪم آندو پيو وڃي. ”ستيا ناس ٿي ويو!“ ۽ ائين، اڙدوءَ جي اثر هيٺ، ڪيترا ئي اسان جا لفظ مذكر بدران مؤنث ۽ مؤنث بدران مذكر ۾ ڪم ايندا رهن ٿا ۽ اسان جي ٻوليءَ کي بنيادي ڌڪ لڳندو رهي ٿو.

ڪيترا ئي فارسي ۽ عربيءَ جا لفظ آڻي، جيڪي اسان پنهنجي ٻوليءَ ۾ منهنجي ٻيءَ معنيٰ ۾ قبوليا آهن. جيئن لفظ ”تمام“ آهي. هيءُ لفظ اڙدو ۾ ”سڀ، سڀئي يا سڀني“ جي معنيٰ ۾ صفت طور، ڪم اچي ٿو ۽ اسان وٽ سنڌيءَ ۾ ظرف طور، ان جي معنيٰ ”ڏاڍو-ڏاڍا“ جيئن ”تمام چڱو، تمام سٺا“ وغيره آهي. پر اڄ اسان جا ڪيئي لکندڙ ۽ تقرير ڪندڙ صاحب پنهنجي سٺا ۽ سولا صفاتي لفظ ”سڀ، سمورا، مڙئي“ هڙئي“ انهن جو سٺو سٺو استعمال ڇڏي، لکندا ۽ چوندا وڌن؛ ”تمام پئسا خرچ ٿي ويا! تمام مڇر مري ويا! تمام هو هيمن ٿي ويو ۽ تمام هيءُ هونئن ٿي ويو!“ انهيءَ نموني جو هڪ لفظ ”منصوبو“ به آهي، جيڪو سنڌيءَ ۾ ”سازش“ جي مطلب سان ڪم اچي ٿو، پر ان کي اسان جا اڙدوءَ جي وٽ ۾ آيل ڪيترا

ليکڪ ”رت“ يا ”رٿا“ جي معنيٰ ۾ ڪم آئيندا رهڻ
 ٿا. ساڳي حالت ۾ ڪيترن انگن لفظن، جيئن ته
 ”هلاڪ يا هلاڪ“ ۽ ”اتفاق“ جي آهي. ”هلاڪ“
 سنڌيءَ ۾ ”ڪڪ، تنگ يا بيزار“ جي معنيٰ ۾ ۽
 ”اتفاق“، ”حادثي يا واقعي“ جي معنيٰ ۾ ڪم اچن
 ٿا. پر اڙدوءَ جي پهريو ڪندي، اڄ اسان جا ڪيترا
 ليکڪ هنن لفظن کي ”سرن“ ۽ ”ٻڌيءَ“ جي معنيٰ
 ۾ پيا لکن- ڇي: ”هڪ ڏک سان ست مکيون هلاڪ
 ٿي ويون! اتفاق سان سڀ ڪجهه ٽٽي ٿو!“ هاڻي
 جي انهن جملن ۾ ”هلاڪ ٿي، ويون“ بدران لکجي
 ”ري ويون“ ۽ ”اتفاق“ بدران ”ٻڌي“ لکجي، ته
 اهي ڪيترا نه سمجهه ڀريا ۽ وڏوڏڙ جملو ٿي پون!

سنڌيءَ ۾ حرف جملي يا ظرف جا لفظ اهڙا نه
 سگهڻا ۽ سڌا موجود آهن، جو انهن کي ڇڏي، فارسيءَ
 يا عربيءَ جا ساڳيا معنيٰ جا لفظ ڪم آڻڻ نه رڳو
 ضروري نه آهن، پر پاڻ سان ۽ پنهنجي ٻوليءَ سان وڏي
 جهٽ ڪرڻي آهي؛ مثال لاءِ-

جي، جيڪڏهن بدران اگر	
جهڙوڻيڪ ”	اگرچہ
پر ”	ليڪن يا مگر
”	لهذا
تنهن، ان، آن- ڪري ”	
تنهن، ان، آن- کان سواءِ ”	ازان سواءِ
تنهن، ان، آن- وچ ۾ ”	درين اثنا

- ” ان هوندي
 ” چا به هجي، مرحال هر
 ” سچ بچ يا سچي پچي
 ” ايتڙ
 ” ڌار ڌار، الڳ الڳ جدا جدا
 ” ٿان جو
 ” مٿان
 ” تنهن، ان، آن-هوندي به
 ” چاڪاڻ ته
 ” انهيءَ ڪري
 ” نه ته
 ” هيءَ صورت هر
 ” الڳ، ڌار
 ” ڌار
 ” پوءِ
 ” هيٺ
 ” ڀيٽ
 ” رڳو
 ” ته به، تڏهن به،
- باوجودِ
 بهر صورت، بهر حال
 في الحقيقت، حقيقتاً، في الواقع
 برعڪس، خلاف
 مختلف
 حتمي ڪم
 مبادا
 به ائين هم
 چونڪم
 بنا برين، ڇانهنچم
 ورنه
 به صورت ڊيگر
 علحدده
 علاوہ
 بعد
 زهر، تحت
 مقابلو
 محض، صرف
 تاثير- وغيره، وغيره

حيدرآباد جي ريڊيئي ٿان، هر روز ”جمهور جو آواز“
 ٻڌايو وڃي ٿو. ان پروگرام هر نمٽ بهراڙيءَ جي هڪ
 چڱي مٿس جي ڪردار طور ”عرب خان“ پنهنجي
 لائق هر ڪچهريءَ جو سرواڻ ٿي وينهندو آهي. هن

پروگرام ۾ هڪڙي ڏينهن ”عرب خان“ جي وڏن، سندس ٺيٺ پهرائيءَ جي ڀنگ ۾ ٻڌم: ”ادوڙي! اچو ته اتحاد ڪيون، اتحاد سان سڀ مسئلا حل ٿي ويندا.“ هاڻي، اسان جا عام ٻڌڻ وارا، جن لاءِ هيءُ پروگرام ٺهي ٿو، سي ڇا سمجهندا ”اتحاد“ کي ۽ ڪيئن سمجهندا ”مسئلن جو حل ٿيڻ“! ان جي بدران ”عرب خان“ هيئن به چئي ٿي سگهيو ته ”ادوڙي؟ اچو ته ٻڌي ڪيون، ٻڌيءَ سان سڀ گالهليون نبري وينديون.“ ۱۷ جولاءِ ۷۲ع تي ٻي هڪ پروگرام ۾ هن ريت ٿي تان هيٺيان لفظ ڪم ايندي ٻڌم، جيڪي سڀ جا سڀ ٻين ٻولين جا لفظ پنهنجي ٻوليءَ تي ٻار پنجن کان سواءِ ٻئي ڪوڙي ڪم جا ٿي ٿي سگهيا! انهن جي جاءِ تي اسان جي ٻوليءَ ۾ اڳي ئي ڏاڍا سٺا ۽ سلوٽا لفظ پيا آهن، ڇو نه، آهي اسين ڪم آڻيون، ته جيئن ٻڌڻ وارا ٻڌن ته سمجهي به سگهن! هيٺ انهن لفظن جي لسٽ ڏجي ٿي:

باشندا = رهواسي، بخوبي آگاه، ٿيا = چڱيءَ ريت
يا پوريءَ طرح واقف ٿيا، معيار زندگي = زندگيءَ
جو معيار يا پتو، فلاحِي محالڪت = عام ڀلي جي
حڪومت، باهمي تعلقات = هڪٻئي جا لاڳاپا،
احترام = عزت، تعمير = اڏاوت (تعمير ڪرڻ، اڏڻ)،
ذي هوش، ذي فهم = هوش وارو، فهم وارو، ڏاڏو،
خبردار، جيب خرچي = کيسي جي خرچي، تعاون =

سهڪار، ترقي يافتہ = ترقي ڪيل، ايجاد ڪيون
 آڻڻ = ٺاهيون آهن، خبرن تي مشتمل پروگرام = خبرن
 تي ٻڌل پروگرام، فرصت جا اوقات = واندڪاڻيءَ جون
 گھڙيون، تعليم جو فروغ = تعليم جو واڌارو، اعتماد =
 ڀروسو، ضروريات = گھرجون، تعلق رکڻ ٿا = لاڳاپو
 رکڻ ٿا، سرمايو = موڙي، دشواري = تڪليف، ڏکيائي،
 پڪڙجھڻي = ٻڌي، جذبه قربانيءَ = قربانيءَ جو جذبو،
 جذبه خدمت = خدمت جو جذبو، خيالات = خيال،
 حاضر خدمت = خدمت ۾ حاضر، ترويج = واپار،
 استحڪام = جڳھ، وقتو = سامي مهلت، وڇوٽي، نفذ
 رھيو = لاڳاپو رھيو، وغيره وغيره.

هڪڙي مشھور ادبي رسالي جي ايڊيٽر صاحب هڪ
 ٻيри ”پڙاڏي“ بدران ”صد اي باز گشت“ جي فارسي
 ترڪيب ڪم آندي! ٻڌايو نوازت سان چيو مانس ته
 ”پيءُ، جيڪڏهن لفظ ’پڙاڏو‘ اسان جي ٻوليءَ مان
 ائين نڪري ويو ته ”پڙاڏو سو سڏ، ورائيءَ جو
 جي لھين!“ وارو شاهه صاحب جو املو بيت ڪيئن
 ڪير سمجھي سگھندو!“ ايڊيٽر صاحب ڳالھ ڪري سمجھيو
 ۽ مڃيو، پر عمل ايترا به هيٺ نٿو ٿئي گھڻو گھٽ
 نٿو ٿو!

اسان جا ڪيترا عربيءَ جي اثر ۾ ورتل ليکڪ
 وڏي شوق سان عربي اسان جا عربي جع پنهنجن
 مضمونن ۽ لکڻين ۾ ڪم آڻين ٿا. سنڌيءَ جو لاڳاپو

عربيء سان گذريل ۱۲۰۰ ورهين کان به گهڻي عرصي جو آهي. ايتري ڊگهي لاڳاپي کان پوءِ به اسان جي ٻوليءَ ۾ ڪا به ڳالهه عربي اسمن جا ئي عربي جمع قبوليا آهن. جيئن ته احوال، افعال وغيره. پر آهي به هوءَ پاڻ وٽ واحد جي صيغي ۾ ڪم آڻي ٿي. ان جي ابتڙ سنڌيءَ جي مٿي ذڪر ڪيل نامياري ادبي رسالي جي هڪ مهتممي نوٽ ۾ ٽي مون هيٺان ۱۲ عربي جمع ڪم آندل ڏنا: جذبات، احساسات، خيالات، تصنيفات، تاليفات، ڪمالات، تعلقات، واقعات، معاملات، تخليقات، امڪانات، اختيارات! جيڪڏهن ڪنهن هڪڙيءَ ڳالهه اڌوئي ڪي سندس اصل کان ۴ ۽ پنج عام ماڻهن کان ڪٽي الڳ ڪري بيهاريو ۴ ٻين، هڪ ڌاري صورت ڏيئي ڇڏي، ته اها لاشائي عربي جمع جي صيغن جي ان ۾ بيجا ۴ ان مٿي ڀرمار هئي. انهيءَ ڪري جيڪڏهن اسان کي پنهنجي ٻوليءَ کي بنيادي طرح سندس اصل صورت ۾ قائم رکڻو آهي ته جيئن ڀاڪڙر دائود پوٽو مرحوم فارسيءَ جي معاملي ۾ ان لاءِ چئي ويو ته ان کي فارسيءَ جي اضافت جي ترڪيب کان پاڪ ۴ صاف رکيو وڃي، تيئن عربيءَ جي معاملي ۾ وري ان کي هن عربي جمع جي صيغي جي استعمال کان بچائڻ گهرجي. اهي سمورا عربي اسم اسان کي پنهنجي سنڌي جمع جي صورت ۾ پاڻ وٽ ڪم آڻڻ ڪپڻ ۴ نه سندن اصلي عربي جمع جي صورت ۾.

ضمير مبهم جا لفظ ڪو، ڪا، ڪي ۽ ڪي ۽ انهن سان گڏ ظرف جا انڪاري لفظ ڪونہ، ڪانہ، ڪين ۽ ڪيہن، اسان جا ڪيترا ليکڪ انهيءَ طرح ڪم آڻين ٿا، ڇڻ سنڌي سندن مادري ٻولي ئي ڪانهي۔
 ڊڪ ٿي ”ڪو“ مذڪر لاءِ ۽ ”ڪا“ مؤنث لاءِ،
 ”ڪي“ مذڪر مؤنث ٻنهي لاءِ جمع ۾ ۽ ”ڪي“
 ڪنهن بيجهان شيءِ لاءِ ”ڪجهه“ جي معنيٰ ۾ ڪم
 ايندڙ لفظ آهن، ٻيو ته انڪاري لفظ ”ڪونہ“ ساڳيءَ
 طرح مذڪر واحد لاءِ، ”ڪانہ“ مؤنث جي لاءِ جمع
 جي معنيٰ ۾ ۽ ”ڪين“ رڳو ”ڪي“ ضمير سان
 ڪم اچي سگهن ٿا، جيئن ته:

ڪو ڪونہ ايندو.

ڪا ڪانہ ايندي.

ڪي ڪين ايندا/ اينديون.

ڪي ڪين نہ ايندا/ گهرجي.

اسان جا ڪيترا ليکڪ اڄ لفظ ”ڪونہ“ مذڪر ۾
 مؤنث ٻنهي لاءِ ڪم آڻيندا رهن ٿا، جيئن چوڻ: (ڪو)
 چوڪرو ڪونہ آهي/ ڪونهي ۽ وري هيئن به چوڻ
 (ڪا) چوڪري ڪونہ آهي/ ڪونهي! ظاير آهي ته
 ”چوڪريءَ“ لاءِ ”ڪونہ آهي“ يا ”ڪونهي“ چئڻ
 ڪين سگهيو، مؤنث واحد جي ان معنيٰ ۾ لفظ
 ”ڪا“ ”ڪانہ“ ئي ڪم آڻڻ صحيح ٿي سگهن ٿا.
 اسان جي پڙهيل پڙهڻ ۾ وري هڪ عجيب خيال

پيدا ٿيل ڏسڻ ۾ آيو آهي ته هو هڪڙي سان يا سندن زبردست پيڙهن يا سندن مرد ڀائر ساڻن جيڪڏهن مؤانث جمع جي صفحي ۾ ڳالهائيندا، جيئن ته: ”اوهان ڇا ٻيون ڪريو؟ اوهان ڪڏهن آيون آهيو؟ اوهان هاڻي ڪيڏانهن وينديون؟“ وغيره وغيره. ته اها سندن بي عزتي آهي يا سندن شان ۾ گستاخي چئجي! تنهنڪري هنن سان ڳالهائيو، ته چئبو: ”اوهان ڇا پيا ڪريو؟ اوهان ڪڏهن آيا آهيو؟ اوهان هاڻي ڪيڏانهن ويندا؟“ وغيره، وغيره. ڇڻ هو مرد آهن ۽ عورتون نه آهن! هيءُ خيال اهڙو هڪ کل جهڙو، غلط ۽ عاجيڪار خيال آهي ۽ ٻوليءَ جو هيءُ هڪ اهڙو ان گهڙيو ۽ بلزيبو استعمال آهي، جنهن کي جيترو جلد ڇڏي سگهجي اوترو سٺو.

سنڌيءَ ۾ ڪيترا ادڙا لفظ، اسم ۽ صفتون، فارسيءَ ۽ عربيءَ مان آيل آهن، جن جي پڇڙي ننڍيءَ ۾ سان ٿئي ٿي. جيئن نقشہ، ضلعہ، ديوانہ، دروازہ وغيره. هاڻي سنڌيءَ جي هڪ خصوصيت هيءَ آهي ته ان جي ڪنهن به لفظ جو ٻيون ٻڌ ساڪن نٿو ٿئي، تنهنڪري سنڌيءَ ۾ ايندي ٿي اهي لفظ ڦري نقشو (واحد، حالت فاعلي)، ضلعو، ديوانو، دروازو وغيره ٿي پيا ۽ ٻيو عدد ۽ حالت پتاندر انهن جو گردان لازمي بنجي پيو، جيئن نقشہ، (جمع، حالت فاعلي)، نقشي (واحد، حالت جري ۽ اضافت)، ضلعا، ضلعي، ديوانا، ديواني، دروازا، دروازي،

وغیره. بجاء ان جي، جو هٿون فارسي ۽ عربيءَ جي لفظن کي پنهنجي ٻوليءَ جي انهن آوازي قاعدن موجب آچارجي ۽ لکجي، اسان جي ڪيترن ليکڪن خود ڪيترن سنڌي لفظن کي زور ڪري، ننڍيءَ هـ وارن انهن فارسي ۽ عربي لفظن جي سانچي ۾ وجهي، انهن جو صيغن پٽاندڙ گردان ڪرڻ ٿي چڱي ڏٺو آهي! - جيئن: چنو، چنا، چني، بدران چون ۽ لکن چنه، پٿو، پٿا، پٿي بدران رڳو پٿ، ٽنڊو، ٽنڊا، ٽنڊي بدران رڳو لکن ٽنڊه، ٿاڻو، ٿاڻا، ٿاڻي بدران رڳو ٿاڻه! هيءَ سنڌي صورتخطيءَ جي توڙي سنڌي صرف جي هڪ اهڙي غلطي آهي، جو آن مان ٻوليءَ جو ڳالهائڻ توڙي لکڻ ۾، ڏاڍو دڪدائڪ بگڙو ٿي رهيو آهي، جنهن کي روڪڻ تمام ضروري آهي.

اڄڪلهه، دڪانڙ، آفيسن، بسن ۽ لارين، رستن جي پٿرن ۽ ريلوي اسٽيشنن وغيره تي سنڌيءَ ۾ نالا ۽ پار پٿا لکايا وڃن، پر جتي جتي لکڻ وارا غير سنڌي يا اڌ پڙهيل سنڌي آهن، اُتي هنن بورڊن تي اهي سنڌي لفظ ۽ عبارتون غلط ٻوليءَ ۽ غلط صورتخطيءَ ۾ لکيون پيون وڃن. جيئن ته هڪ سرڪاري اسپتال ۾ لکيل ڏنڊ: ”شعبو ڪان، ٺاڪ، حلق“، ”شعبو امراض زنانو“، ”اوقات مريض سان ملاقات“ ٻئي هنڌ ڏنڊ: ”ديرپا قوت“، ٽئين هنڌ هڪ بس تي لکيل ڏنڊ: ”اٻاوڙو جي لاءِ“. جو هٿ ڳهرجي ها ”اٻاوڙي

جي لاء ” يا رڳو ” اڀاڙي لاء ” جتي جتي جنهن جنهن سنڌيءَ جي گهڻگهري پوڙهي ٿي-وڙي جوان جو وس پئجي ٿو هن کي گهرجي ته پڌري پٽ اهڙيون لکيل چڪون، پيار ۽ سهڪاري آسنگ هيٺ، درست ڪرائي ڇڏي.

سنڌي ٻولي گرامر جي خيال کان، گهڻي ۽ حد تائين، هڪ پوري قاعدي واري ٻولي آهي. ان جا اسم، ضمير، صفتون، ظرف ۽ فعل هميشه عدد، جنس ۽ حالت سان گڏ پنهنجي صورت بدلائين ٿا. لفظن جو هيءُ ڦيرو يا گردان سڀني ٻولين ۾ سندن پنهنجي پنهنجي گرامر جي قانونن هيٺ ٿئي ٿو. سنڌيءَ ٻوليءَ ۾ پڻ هيءُ گردان لازمي طرح ڪرڻو پوي ٿو. افسوس، جو اسان جا ڪي ليکڪ، ٻين ٻولين جي اثر هيٺ، پنهنجي ٻوليءَ جي بنيادي ڳالهه، کان بيخبر يا لاپرواهه بڻجي ويل ڏسجن ٿا. هتي رڳو هڪ اخبار جي ٽن لاڳيتن پرچن منجهان هن قسم جي لاپرواهيءَ جا مثال ڏجن ٿا. جن مان سمجهي سگهيو ته اسان جي ٻوليءَ ۾ ڪيتريءَ حد تائين پنهنجن جي ٿي هٿن بگاڙو اچي چڪو آهي ۽ اچي رهيو آهي:

تاريخ ۷-۳-۱۹۷۲ع جي پرچي مان

(۱) سٺو پاڻي حاصل ڪرڻ لاءِ کوٽائي شروع.

(۲) رستو بند ٿيڻ سبب مل بند.

(۲۰)

- (۳) گورنر کي ٿر جو دورو ڪرڻ جي اپيل.
- (۴) ريڊيو ٻڌڻ تان جهيڙو.
- (۵) پنجن ڏينهن جو دورو ڪرڻ بعد رپورٽ.

تاريخ ۸-۳-۱۹۷۲ع جي پرچي مان

- (۶) سنڌ ۾ ڪاغذ جا چار ڪارخانا قائم ڪرڻ جون رٿائون زير غور.
- (۷) سنڌي زبان ۽ ثقافت جو ٻيهر شامل ڪرڻ جو حڪم.
- (۸) سڀاڻي مسافرن جو قيمتي سامان ڦرڻ جي الزام ۾ گرفتار.
- (۹) نوڪرين لاءِ درخواستون ڏيڻ کان پوءِ انٽرويو.

تاريخ ۹-۳-۱۹۷۲ع جي پرچي مان

- (۱۰) حڪمر طرفان مري ويان جو تعداد ظاهر ڪرڻ کان انڪار.
- (۱۱) هارين کان قبضو ڇڏائڻ لاءِ پوليس پھتي.
- (۱۲) مولانا ... بنا معاوضي زمينون حاصل ڪرڻ تي اعتراض ڪيو.
- (۱۳) زرعي پيداوار جي وڪري جو بندوبست ڪرڻ لاءِ زرعي ادارو قائم.
- (۱۴) تعلقي جا بنيادي مسئلا حل ڪرڻ تي غور.
- حالات جاري يا اضافات جي حالت ۾ سنڌي ۽ جي

اسڻ ۽ صفتن جا لفظ هيٺئين ريت ڦرندا آهن:

(الف) واحد جي صيغِي ۾، آ، ا ۽ آ پڇاڙي-ن جي صورت ۾ ڪو به ڦيرو ڪونه ٿيندو، جيئن: ڪٽ تي، پٽ تي، ادا ڪي، وغيره.

(ب) واحد جي صيغِي ۾، آ پڇاڙي ۽ جي صورت ۾ آ ڦري آ جي صورت وٺندو، جيئن: گل تي، پٽ تي.

(ج) واحد جي صيغِي ۾، او پڇاڙي ۽ جي صورت ۾ او ڦري اي جي صورت وٺندو، جيئن دلي تي ڪٽولي تي.

(د) واحد جي صيغِي ۾، اي، او ۽ اون پڇاڙي ۽ جي صورت ۾ لفظ جي آخر ۾ ’ء‘ آواز وڌائبو، جيئن: ماڪيءَ کي، مارءُ کي، مرونءَ کي، وغيره.

(هـ) جمع جي صيغِي ۾ ٿون، ڀون، اون، اي، آ، آ، او جون پڇاڙيون ڦري ٿن، ڀن، ن جي صورت وٺنديون. جيئن ٿم، ٻلاڻون، پٽيون، ڪٽون.

ڏوهي ۽ ٻلاڻن کي، پٽين تي، ڪٽن تي، ڏوهين کي، گيل، دلا، ملو ۽ گلن تي، دلن تي، ملن کي، مٿي جيڪي ۽ ۽ مثال ڏنا ويا آهن، انهن ۾ پاڻي، رستو، دورو، ريڊيو، پير سامان، درخواستون، تعداد، قبضو، زمينون، بندوبست ۽ مسئلا سڀ اسم آهن، جيڪي حالت اضافت ۾ آهن ۽ انهن مان هر هڪ جي پٺيان حرف جر يا حرف اضافت ”جي“، ڳجهو بيٺل آهي.

انهي ۽ ڪري آهي پنهنجي صمن ۽ انهن جي اڳيان
آيل حرف اضافت جي لفظن سميت پنهنجي صورت
ڦيرائيندا جيئن :

- (۱) سٺي پاڻي ۽ حاصل ڪرڻ لاءِ کوٽائي شروع.
- (۲) رستي بند ٿيڻ سبب مل بند.
- (۳) گورنر کي ٿر جي دوري ڪرڻ جي اپيل.
- (۴) ريلوي پٽڻ تان جهيڙو.
- (۵) پنجن ڏينهن جي دوري ڪرڻ بعد رپورٽ.
- (۶) سنڌ ۾ چمن ڪاغذ جي ڪارخانن قائم ڪرڻ جوڻ
رٿائون زبردور.
- (۷) سنڌي زبان ۽ ثقافت جي ڀرپور شامل ڪرڻ جو حڪم.
- (۸) سڀاهي مسافرن جي قيمتي سامان ڦرڻ جي الزام ۾ گرفتار.
- (۹) نوڪري لاءِ درخواستن ڏيڻ کان پوءِ انٽرويو.
- (۱۰) حڪام طرفان مري ويلن جي تعداد ظاهر ڪرڻ
کان انڪار.

- (۱۱) مارين کان قبضي ڇڏائڻ لاءِ پوليس پهتي.
- (۱۲) مولانا بنامعاوضي زمين حاصل ڪرڻ تي
اعتراض ڪيو.

- (۱۳) زرعي پيداوار جي وڪري جي بندوبست ڪرڻ لاءِ ...
 - (۱۴) تعلقي جي بنيادي مسئلن حل ڪرڻ تي غور.
- ٻولي قومن جي طبيعت جو آئينو ٿئي ٿي. مثال
طور، اڙو هڪ واتراڙي ۽ گهٽ - ڳالهائو ٻولي آهي
۽ سنڌي هڪ ماڻهائي ۽ ٿور - ڳالهائو ٻولي آهي. هڪ

جو خاص گڻ زبان درازي ۽ آپ ۾ تراريون هڻڻ آدي، ۽ ٻيءَ جو خاص گڻ نمائائي ۽ نرم ٻولڻ آهي. تنهنڪري سنڌي جيڪڏهن اڙدوءَ جي نقل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندي، ته ته رڳو پنهنجو شان وڃائيندي. پر اڙدوءَ سان ان جي لفاظي ۽ نقالي ۽ ۾ مت به پئجي ڪانه سگهندي ۽ انهيءَ ڪوشش ۾ پاڻ کي ڏٺو ڪندي. ڏاڍي ڪهڙي ڏک جي ڳالهه آهي، جو اسان جا ڪي هر ڏک-هارڻا دوست اڙدوءَ جي انهيءَ ڏٺڪ ۾ ماڙڍچاڻي مٽڪ چٽڪ ۾ ڪڏهن ڪڏهن ايترا ته ونجي ٿا وڃن، جو، مثال طور، حيدرآباد ريلوي جي آڏي-اڳڙي مٿي چاٽايل ”جوهور جي پروگرام“ ۾ مون پنهنجن ڪنن سان اهڙن دوستن کي چوندي ٻڌو. ”ادا عارب خان! بچا ٿا فرمايو!“ (”بچ ٿا چئو!“ نه)، ”ادا هائي ٻڌاءِ خبرون!“ (خبرون“ نه)، ”نيار ٿيو“ ”نيار نه)، ”خيال ڪريو“ (”خيال“ نه)، (”آميد آهي...“) (”آميد“ نه)، ”درميان“ (نون غمني سان) (درميان“ به نه ۽ ”وچ ۾“ به نه) — — بنهر ايتري تائين، جو ”عارب خان“ چوي ته ”ادوڙي، خوش آهين! چڱو ڀلو، جوڙ، متارو!“ ته هن کي جواب ڏين: ”عارب خان، عنايتون، ڪ-رم فرمايون، ذره نوازيون!“ سنڌيءَ ۾ خبرن پڙهندي، جيڪو سر ۽ آواز منجهانن کي اختيار ڪن ٿا، سو سڄيءَ سنڌ جا ماڻهو ٻڌي پنهنجن ريلين کي جيڪي سڏيون سڏين ٿا، مي ريلوي وارا پاڻ به ڪونه ٿا ٻڌن، پر

هن مضمون جا پڙهندڙ چڱي ريت ڄاڻن ٿا. اسان جي
هنن دوستن کي ياد رکڻ گهرجي ته ٻولي لکجي ۽
پڙهجي کان گهڻو وڌيڪ ڳالهائجي ٿي. هر ٻولي پنهنجي
خاص ڀنگ ۽ لهجي ۾ ڳالهائي آهي. ڳالهائڻ به هڪ
لطيف فن آهي. شاندار، وڏو ۽ تمام ڏکيو. ان جي ترنم
۽ لڳي کي هڪڙو گهرو آواز، هڪڙو ان سهائيندڙ
آپار به ڏکڻي ۽ ختم ڪري سگهي ٿو. عربي ۽
فارسي لفظ کڻي، اسان انهن جي اصولن ۽ آچارن کي
پاڻ وٽ قائم رکڻ لاءِ ٻڌل نه آهيون، جيئن اڙدو
سمجهي ٿي ته هو به ٻڌل آهي. مون، خاص طرح،
اسڪولن ۽ ڪاليجن جي جلسن ۾ پنهنجن ڪيترن
ڏاڪن ۽ اتساهي جوانن کي ڏٺو آهي ته ميڙ ۾ ڳالهائيندي،
هو عربي ۽ فارسي لفظن جن ٻولا ۾ ۽ انهن کي
هروڀروسندن ”صحيح“ آچارن سان ڪم آڻڻ جي ڪوشش
۾ ايترا ته منجهي پون ٿا، جو بهنهن رواجي خيال به
پنهنجا ظاهر ڪري نٿا سگهن. هيءَ ڪيتريءَ نه ارمان
۽ عجب جي ڳالهه آهي، جو ڌارين ٻولين جي ڌڪ
۽ انهن جو تاب اسان کي پنهنجي ٻوليءَ جو ڀورو
ڦاڻو به وٺڻ نه ڏئي! جڏهن سنڌ جو اير شاعر لفظ
”بغير“ کي ”بگر“ ڪري ڪم آڻي سگهي ٿو. ”ڪونهي
ڪيڏي“ جو بگر ٿو بلو. ”اسين خبر، آميد، تيار“
خيال، سوال، ختم وغيره وغيره ڇو نه چئون؟ اسين
سنڌي برابر ماڻيڻا ۽ نور. ڳالهائون آهيون، پر ائين به

ٿيڻ نه ڪپي ته پنهنجن تي، ازدوءَ جي نقالي ڪندي،
 عربي ۽ فارسي لفظن ۽ آڻهن جي آچارن جون مهورون
 هڻي، بنهه گونگا ٻڌجي ويهي رهون. يا شهري يا علمي
 ٻنچڻ جي شوق ۾ پنهنجي ٻوليءَ کي ايترو بگاري
 ڇڏيون، جو ٻوليءَ تي خود پنهنجي علم کان ٿي
 ڪٽجي الڳ ٿي وڃن!

اڄ جي نئين دور ۾ ٻوليءَ ۽ ادب جي بچاءَ ۽
 واڌاري جو وڏي ۾ وڏو ۽ ڪامياب ۾ ڪامياب وسيلو
 ان ٻوليءَ جي پڙهائي آهي، جيڪا اسڪولن، ڪاليجن
 ۽ يونيورسٽين ۾ ٿئي ٿي. تمام گهڻي افسوس جي ڳالهه
 آهي، جو اڄ اسان جي پرائمري اسڪولن کان وٺي
 يونيورسٽيءَ تائين سنڌي ٻوليءَ ۽ سنڌي ادب جي
 پڙهائيءَ تي پورو ۽ مناسب ڌيان ڪونه ڏنو وڃي.
 ان جا سبب ڪافي ڪيترا به هجن ۽ ڪهڙا به هجن،
 انهيءَ حالت کي هڪدم بدلائڻ گهرجي ۽ اسان جي
 تعليمي مرڪزن ۾ اسان جي مادري ٻوليءَ جي پڙهائيءَ
 کي ايتري ئي اوليت ۽ اهميت ڏيڻ ۽ ڌيان گهرجي،
 جيتري ڪنهن آزاد ۽ سڌريل ملڪ جي اسڪولن ۾
 ڪاليجن ۾ ان جي مادري ٻوليءَ جي پڙهائيءَ کي
 ملي ٿي ۽ ان ۾ ڪوبه ٻيو نصابي ڪم-جيئن حساب،
 انگريزي، سائنس، وغيره- سنڌيءَ تي آڪرو ٿيڻ نه
 گهرجي. سنڌي ٻوليءَ جي پڙهائيءَ کي هيئن اسان
 جي تعليم ۾ پهرين جڳهه ملي. ان لاءِ وڏي ۾ وڏو

فرض اسان جي سنڌي استادن جو آهي، جيڪي اسڪولن، ڪاليجن ۽ يونيورسٽي ۾ سنڌي پڙهڻ تي مقرر ٿيل آهن. هڪ ته هو پاڻ سنڌي ٻوليءَ کي پوريءَ طرح پڙهن ۽ سمجهن ۽ ان جي ادبي ۽ علمي خزاني کان وٺي وٺ واقف ٿين، ٻيو ته پنهنجن شاگردن کي ان جي پڙهڻ، سمجهڻ ۽ ڪم آڻڻ لاءِ پنهنجي وس آءِ وٺي وٺ تيار ڪن، ان لاءِ نصاب ۾ به ڪجهه ڦيرو اچڻ گهرجي، پر سڀ کان وڏو دلي چاهه ۽ پرڀور پورهيو ئي ڪيئن توڙي سندن شاگردن کي پنهنجي مادري ٻوليءَ ڏانهن پنهنجن فرضن ۽ ذميدارين جي پوري ڪرڻ لاءِ تيار ڪري سگهندو.

سنڌي ٻولي جنهن خطري هيٺ آهي، اهو ان مان ئي پتو آهي ته سنڌ ۾ سنڌي ٻولي صوبائي بنجي، ان لاءِ سنڌ اسيمبليءَ کي بل پاس ڪرڻو پيو. ۽ پوءِ ان گناهم لاءِ اوجھ ۽ صلاح پسند عوام کي ڪيترائي ڪونٽر ڪهاڻيا پيا، ۽ ان جي پنهنجي سرڪار کي چاڇا سڻو پيو ۽ چاڇا نه مڃڻو پيو! هاڻي، سنڌي ٻوليءَ جي واڌاري لاءِ جيڪي ٻه ورڇ ۽ اڻڪٽيٽيون ٺهڻيون آهن، جڏهن اهي ٺهن ۽ ٻن سالن ۾ يا ٻارهن سالن ۾ جڏهن ٻولي ۾ اهو ڪجهه واڌارو ٿئي، جيڪو هڪ آرومند قومي ٻوليءَ ۾ سچ پچ ٿيڻ گهرجي. ان لاءِ ڪي پرڀور تجويزون جڙن ۽ انهن تي عمل ٿئي. سوين هزارين کي علمي ۽ ادبي ڪتاب لکجن، ترجما ٿين،

ڇهين ۽ پٿرا ٿين، سنڌ جا سڀ رهواسي سنڌي سکن،
 سنڌي پڙهن ۽ لکن۔ نڌن چئي سگهيو ته سنڌ ۾ سنڌي
 ٻولي پنهنجي پوري ۽ حتمي درجي تي پهتي ۽ ان لاءِ
 اسان جي وڏن جون ۽ اسان جون سڀ قربانيون، جيڪي
 ڏنيون سين ۽ اڳتي ڏينداسين ۽ سڀ محنتون جيڪي
 ڪيون سين ۽ اڳتي ڪنداسين، سڀ سوليون ۽ سڃايون ٿيون.
 ٻوليءَ ۾ ٻن ٻولين جي لفظن کي قبول ۽ قائم
 رکڻ جو سوال رڳو ايترو آهي ته ٻين ٻولين جا لفظ
 ڪٿا وڃن ۽ پنهنجي ٻوليءَ جا ساڳي معنيٰ وارا لفظ،
 بلاڪ وڌيڪ سچيت ۽ سهڻا ڇڏيا وڃن۔ ائين هرگز هرگز
 نه ٿيڻ کپي۔ ائين ڪرڻ سان ٻولي پنهنجو بنياد بچائي
 ته نه سگهندي، پر پنهنجي بنياد سان پنهنجو سهڻائي
 لاڳاپو به بچائڻ رکي نه سگهندي۔ جڏهن ڪنهن ٻوليءَ
 جي ڳالهه وڃي اهڙيءَ حد تي پهچي، تڏهن ان ٻوليءَ
 کي پاڻ وٽان ڌاريان زوريءَ به ڪڍي ڦٽا ڪرڻا پوندا.
 ههڙو عمل، جنهن ۾ ڌاريان فاسد لفظ ڪوشش ڪري
 ڪڍڻا پون ۽ پنهنجا بيگناهه نڪتل لفظ واپس آڻڻا پون،
 دنيا جي سڀني سڌريل ۽ سڃاڳل قومن کي، پنهنجي
 قومي سڃاڳيءَ جي پهرين منزل تي پنهنجي پنهنجي
 قومي ٻوليءَ جي سڌاري ۽ واڌاري لاءِ لازمي طرح
 اختيار ڪرڻو ٿي رهيو آهي. ساڳيءَ ريت، سنڌي ٻوليءَ
 جي اها واڌ به ڪڏهن واڌ کان به چئي سگهجي، جنهن
 مان، مثل طور، شاعري جي ٻوليءَ جا لفظ گهر ٿيندا

ٿيندا بڻه، گم ٿي وڃن، ايتري نائين، جو ڪو سنڌي
 ٻولي ڳالهائيندڙ ۽ پڙهندڙ شاه، جو رسالو پڙهي ته پڙهي
 نه سگهي ۽ ٻڌي نه سمجهي نه سگهي. ايتريءَ
 قيمت تي ڪنهن ٻوليءَ جي ”نرفي ۽ سڌاري“ کي
 ڪهڙي حساب ۾ نرفي ۽ سڌارو چئي سگهندو! هن
 خيال کان، اڄ اسان تي واجب به آهي ۽ بڻه، جائز
 پڻ، ته پنهنجي ”اسڪولي“ ۽ ”علمي“ ٻوليءَ جي ڪجهه
 چنگ ڪريون، ته جيئن ان ۾ اوتري قدر، بلڪ ڪجهه
 وڌيڪ، تازو ڦوڻهرو ٿئي. ٻوليءَ جي هيءَ ضروري
 چانگ هرڪو اسان جو لائق اديب ۽ شاعر پنهنجي
 سڃاڻپ ۽ فني پختائيءَ سان پنهنجي منهن به ڪري
 سگهي ٿو ۽ پنهنجي پياريءَ ٻوليءَ لاءِ آب حيات مل
 هيءَ بڻه، ضروري عمل، ڪنهن رٿائتي ۽ سلسليوار طريقي
 سان، اسان جا سڃاڻ ۽ مقبول عام علمي ۽ ادبي ادارا
 پڻ هٿ ۾ کڻي سگهن ٿا.

عبدالحميد هيڊن

سکر - سنڌ

۱۸-۱-۱۹۷۳ع

ڀاءُ عبدالغفور سدا سلامت هجيئن

بعد سلامن جي لکجي ٿو ته اڻڄاڻائيءَ ۽ ڀڃڻڙائيءَ
۾ اسان جيڪو پنهنجي پير تي پاڻ ڪٽايو هئي
پنهنجي ٻولي کي جيڪو پاڻ نقصان پهچائي رهيا
آهيون ان لاءِ اسان جو ڌيان ڇڪائيندي، اوهان جيڪو
ڇٽلينج وارو ليکڪ لکيو هو: اهو سڃاڻپ جو سڏ، نهايت
وقتائتو آهي. اوهان قرب ڪري ملڙي مادري زبان
جي خادمن ۾ منهنجو نالو به ڄاڻايو هو. مون کي گهڻو
اڳ سڏي سڏ ڏيئي پنهنجا ويچار ۽ ويچار اوهان جي
معرفت سنڌي زبان جي سڃاڻپ آڏو رکڻا هئا. پر ڏکاريو
آهيان، جو ذاتي مصروفيتن جي ڪري سستي ڪيم.
ان لاءِ معافي وٺندي، ڪي ڳالههون نمڪيڙي نروار
ڪرڻ جي ڪوشش ٻيو ڪريان.

حقيقت اها آهي، ته اسان جا سڃاڻپ ليکڪ جهڙوڪ
رسم-بول بخش پليجو، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ،
محمد ابراهيم جويو ۽ عبدالڪريم سنديلو ڪيتريون ئي
سهڻيون صلاحون اوهان کي ڏيئي چڪا آهن. انهن کي
وري ورجائڻ مناسب نٿو لڳي ان هوندي به ڪجهه

ٻوڻو ضرور آهي، ۽ يوسف جي خريدارن ۾ نالو ضرور
گهڻو آهي.

حقيقت اها آهي ته سنڌي زبان ڏاڍي نازڪ دور
مان لنگهي رهي آهي جيڪڏهن اسان پاڻ نه سنڀاليوسين،
۽ سنڌي زبان جي جوڙجيس جو خيال نه رکيوسين ۽
نتيجي ۾ ٻولي ڪري ڪاٻارجي ويئي، ته پوءِ سنڌي
زبان لاءِ اسان جون دانهون ڪوڪون اڃايون ٿينديون.
چوندا آهن: هرڪو پنهنجي ڀر ۾ سونهيون پٿر به پنهنجي
جاء تي گورو آهي. اسان جي هميشه ريت رهي آهي ته:
”ايءَ نه مٿان ريت، جيئن سڀل مٿان سون تي“
”جهڙا ڪٽي تهڙا مٿان سون مٿان مٽي“

قديم زماني کان اسان جي ٻوليءَ جي بيم اها ڀر
رهي آهي. سنڌي زبان پنهنجي بنيادي سٺا جي لحاظ
کان هر دور ۾ ساڳي رهي آهي. هن ۾ منڇر جهڙي
وسعت ۽ هماليه کان وٺي پختگي آهي. ان هوندي به هوءَ
بيمل پاڻيءَ جهڙي نه آهي. هن ٿورو ڪجهه اثر ٻين ٻولين
جو به قبول ڪيو آهي، پر پنهنجي اصليت کي سٺا ۽
ساخت ڪڏهن به نه بدلائي اٿس. سائين ڪيس ايڊي
ڪا سگهه ڏني آهي، جو ڌارين ٻولين کي پنهنجي تر
۾ ٻيهر ڪوڙڻ ٿي نه ڏنائين. دراوڙن جي اچڻ ڪري
دراوڙي زبان جي وهاند ٿي، آرين جي آمد کان پوءِ
آريائي زبان جو هل هڱامو ٿيو. عربن جي آمد ڪري
عربي زبان جو چوڀل ٿيو. ايرانين جي اچڻ ڪري

فارسي زبان جو آواز گونجيو پر اهو چوڀول ۽ هل
هنگامون سنڌي زبان جي ست سهي نه سگهيو، ۽
ٿوري ئي وقت کان پوءِ ختم ٿي ويو.

البت ايترو ٿيو، ته انهن ٻولين سنڌي زبان تي
هلاڪو اثر ڇڏيو. دراوڙن جي اچڻ ڪري ڪجهه
دراوڙي لفظ سنڌي زبان ۾ داخل ٿيا. نموني طور ڪجهه
هيٺ ڏجن ٿا. ”آوي- آرس- چنڊ- ڪنڀار- نير- لوڻ-
ٿوءَ- پٽ وغيره.“

آرين جي اچڻ کان پوءِ آريائي زبان جا ڪجهه
لفظ سنڌي زبان ۾ شامل ٿي ويا، جهڙوڪ: ڀرلي- ڀران-
پراپت- سرجڻ- سوڪم وغيره. اهڙي طرح يوناني، ايراني
۽ ترڪي ٻولين جا ڪجهه لفظ به سنڌي زبان قبول
ڪيا. پر ايترو ٿيو، جو انهن ڌارين لفظن کي عام اجازت
نه ملي جيڪڏهن ٻين ٻولين جي لفظن کي عام جام
اچڻ ڏٺو وڃي ها، ته سنڌي زبان جي سٽا ۽ صورت ٿي
بدلجي وڃي ها. اسان جي وڏڙن سنڌي زبان کي ساهه
سان سانڍيو ۽ سنڌي جي اصولن کي سونهن ۽ سويما
کي هر حال ۾ سلامت رکيو. جيڪڏهن ڪي دراوڙي،
آريائي ۽ عربي لفظ ورتائون ته انهن کي سنڌي زبان
جو ويس وڳو ٻارائي، سنڌي ڪري ڪينائون. ايتري قدر
جو اهي لفظ هينئر سڃاڻڻ ۾ ٿي نه ٿا اچن، ته اهي
ڪي ٻين ٻولين جا لفظ هئا. دراوڙي ۽ آريائي لفظن
سان ته اهو عام قاعدو لاڳو آهي عربي زبان جا به

کي لفظ پنهنجي اصول کي صورت وڃائي صفا سنڌي ٿي ويا آهن مثلاً سنڌي لفظ ”قنڊر“ اصل عربي لفظ ”فور“ جي بگڙيل بناوت آهي. پر هينئر ”قنڊر“ ئي سنڌي پيو لڳي.

ٿورا عربي لفظ اصول کي صورت ۾ ۽ ڪنهن به جيتوڻيڪ عربي زبان جي وڏن ماهرن جهڙوڪ: مخدوم ابوالحسن، مخدوم محمد هاشم ٺٽوي، مخدوم ضياءُ الدين، مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي وغيره سنڌي زبان ۾ مذهبي ڪتاب لکيا، تڏهن به سندن ڪتابن ۾ عربي زبان ۾ ڪاڻ ڪٿيا لفظ ڪم آيل ملندا، سي به اهي، جيڪي ان وقت تائين علم رواج ۾ اچي چڪا هئا باقي سو ڪري عربي ۽ فارسي لفظ ڪم ڪونه آندا اٿن.

سنڌي شاعرن جيتوڻيڪ عروضي وزن قبول ڪيو، تڏهن به پنهنجي شعر ۾ عربي ۽ فارسي لفظن کي ٿورا گهٽ جاءِ ڏنائون. مخدوم عبدالرؤف ڀٽي ۽ آخوند گ. جو شعر علم عروض موجب آهي، پر ان ۾ گهڻي ڦاٽ ٿيڻ سنڌي ڪتب آيل آهي. انگريزن واري زماني ۾ وڃڻ ۽ پوئين دور جي شاعرن جي شعر ۾ عربي فارسي لفظن جو استعمال ڪجهه قدر وڌيڪ نظر اچي ٿو، پر ان هوندي به ايترو گهڻو نه آهي، جو سنڌي زبان جي خطري جو سبب بڻجي.

ان مان ثابت ٿيو، ته انگريزن جي دور تائين اسان پنهنجي سر موجب هلياسين. البت ورعاڻي کان پوءِ

سون تي سيٺ ته ڇا پر، ڪڪن، ڪانن تي هيرا لعل
 هزارن هٿان وڃائڻ شروع ڪياسون. اسان ايترو ته مت
 جا موڙ ميل ٿي ويا آهيون، جو سـڏي ۽ سوڌي راه
 ڇڏي وڃي اوجوڙ ۾ پيا آهيون نتيڄو اهو نڪتو آهي،
 جو ڪنڊن ۾ وڃي هلند اٽڪايو اٿسین. مونهن جهڙا
 سلهاڻا لفظ ڇڏي ڪجسا، ڦڪا ۽ ٻسا لفظ پيا ڪم
 آڻيون. اڳي اسين جيڪي عربي لفظ ڪم آڻيندا هئاسين،
 هي صحيح نموني اڇاريندا هئاسين. هينئر ٻين جي پوئلڳي ۽
 ۾ غلط پيا اڇاريون. اڳي اسين ”سوال“ سين کي پيش
 ڏيئي اڇاريندا هئاسين. عربي لغت موجب صحيح به ائين
 آهي. پر هينئر ’سين‘ کي زبر ڏيئي پيا چئون ”سوال“
 غلط ”محبت“ اڳي ”مهر“ کي زبر ڏيئي اڇاريندا هئاسون.
 عربي لغت موجب به ائين ئي صحيح آهي، پر هينئر
 ’مهر‘ کي پيش ڏئي پيا اڇاريون. انهيءَ سلسلي ۾
 ريڊيو پاڪستان وارن ته ڪيس ڪلور ڪري ڇڏيا آهن.
 اهو ئي سبب آهي، جو سنڌ جي سپورٽنگ سائين
 ڊاڪٽر نبي بخش خان باوچ اوھان کي صحيح صلاح
 ڏني آهي ته ورهاڱي کان اڳ واري زبان کي بنياد
 نايو وڃي، ورهاڱي کان پوءِ اسان پنهنجي ڄال ڪاري
 ڇڏي آهي. انهيءَ سلسلي ۾ وڃايل وکر ووزيندڙ وينجهار
 ماڻهن عبدالڪريم منڊلي ۽ سچاڻ سنڌي ليکڪ سائين
 محمد ابراهيم جويي ڪيترا ئي مثال ڏنا آهن. اهو ئي
 سبب آهي، جو اوھان کي چئلينج وارو ليک لکڻ جي

ضرورت نظر آئي.

اهو صحيح آهي ته جيڪڏهن اسان پنهنجي همت چامت ۾ ڦيرو نه آندو، ته سنڌي زبان سڃاڻي کان ٻري ٿي ويندي، ٻولي ۾ جيڪڏهن حرف ۽ فعل به ٻين ٻولين جا آندا ويندا، ته پوءِ ان ٻوليءَ جو الله واهي آهي. اسان اهڙا ناسمجھ، ٿي پيا آهيون. جو حرف ۽ فعل به ٻين ٻولين جا استعمال ڪرڻ شروع ڪيا اٿئون. اسان مان ڪيترا اردو فعل ”اڀاننا“ مان ”اڀنايون“ ڪري پيا ڪم آڻين. ليڪن، مگر، حتيٰڪ، لهاذا، ۽ اهڙن ٻين حرفن جو استعمال به عام ٿي ويو آهي. زير اضافت ۽ عربي ”و“ جو استعمال به گهڻو وڌي ويو آهي. ڪن شاعرن جي شعر ۾ ٻين ٻولين جي لفظن جي ايتري قدر ته ڀرمار آهي، جو ڪٿي ڪٿي فقط سنڌي فعل پيو نظر ايندو.

اهو رواج اسان جي ٻوليءَ لاءِ نهايت هاجيڪار آهي. اسان جي اديبن ۽ شاعرن کي جيڪڏهن پنهنجي ٻوليءَ سان محبت آهي، ته انهيءَ غلط رواج کي هڪدم ختم ڪن. زور ڪري عربي ۽ فارسي لفظ ڪم نه آڻين. اردو لفظ ته آڻڻ ٿي نه گهرجن. اسان وٽ جيڪڏهن ”منجنون هارڻ“ جهڙو سهڻو اصطلاح موجود آهي، ته ”انسو وهائڻ“ ڪم آڻڻ جي ڪهڙي ضرورت آهي!؟ جيڪي عربي ۽ فارسي لفظ ادبي ۽ تنقيدِي زبان ۾ ڪم اچن پيا، انهن جي بدران به ڪوشش ڪري ٿيڻ

سنڌي لفظ رواج ۾ آندا وڃن. مون پنهنجي مضمونن ۽ ڪتابن ۾ اهو تجربو ڪرڻ شروع ڪيو آهي.

تنقيد جي بدران لفظ ”پرک“ آڻيندو آهيان ۽ تحقيق جي بدران ”پروڙ“ ڪم آڻيندو آهيان. مون پنهنجي هڪ ڪتاب جو نالو به ”پرک ۽ پروڙ“ رکيو آهي، ڏسان ٿو، ته منهنجي اها ڪوشش ڪامياب ٿي آهي، ۽ ڪيترا ليکڪ تنقيد ۽ تحقيق جي بدران ”پرک“ ۽ ”پروڙ“ ڪم آڻي رهيا آهن. ”نجزيو“ بدران ”ڪناڪيڙ“ ۽ ”اڪيڙ“ آڻيندو آهيان. اهڙيءَ طرح ”فهرست“ جي بدران ”وچور“، ’وضاحت‘ بدران ”اپٽار“ ’دانشور‘ جي بدران ”سڃاڻ“ يا ”ڏاهو“ ڪم آڻيندو آهيان. ”مقدم“ بدران ورهاڱي کان اڳ ”مهاڳ“ لفظ آندو ويندو هو، هيئر مقدم بدران لفظ ”مهاڳ“ آندو وڃي ته وڌيڪ سٺو ٿيندو. خالفي گل هالاڻي پنهنجي ديوان ۾ پيش لفظ لاءِ لفظ ”ميهڙ“ آندو آهي. ان کان سواءِ ”وضاحت“ بدران لفظ ”چٽاڻي“ آندو اٿس. لفظ ”شرح“ بدران ”نڪيڙ“ ۽ لفظ ”فصل“ بدران ”وات“ ڪم آندا اٿس. ”اختتام“ بدران پڇاڻي آندو اٿس.

اسان جي اڳين اديبن جڏهن اهي لفظ ڪم آندا آهن ته پوءِ اسان کي ڇو نه ڪم آڻڻ گهرجن. خليغو گل هالاڻي پهريون سنڌي شاعر آهي جنهن سنڌي زبان ۾ مڪمل ديوان لکيو. اسان جي عروضي شاعرن کي ان کان سبق سکڻ گهرجي، جنهن ٻين عربي ۽ فارسي

لفظن کان ته گهڻي قدر پاسو ڪيو آهي؛ پر پيش لفظ، وضاحت، شرح وغيره بدران به نيت سنڌي لفظ ڪم آندا اٿس.

هن سلسلي ۾ شاعرن کان وڌيڪ اخبار نويس وڏا ويل وهائي رهيا آهن. شاعر ۽ اديب وري به سٺين رستي تي اچي رهيا آهن؛ پر اخبارن وارا ويران ويران وڌ آهن. هو اردو تحرير جو بي ڍنگو نقل ڪري ٻوليءَ کي بگيڙي رهيا آهن. اخبار نويسن کي منهنجو نمائو عرض آهي، ته هيڊنگ ڏيندي يا خبر لکندي اردو زبان جي اسلوب بيان جي وهڪري ۾ وهي نه وڃن؛ پر سنڌي زبان جي سٽا ۽ ساخت کي نظر ۾ رکن.

آخر ۾ اوهان کي اهو عرض ڪندس، ته اوهان جي ڪوشش ۽ ڪوٺ ڪارائتي آهي؛ پر ايتري ڏاڍائي به نه ڪريو، جو سمورن عربي ۽ فارسي لفظن کي هڪالي ڪڍي ڇڏيو. ٻين ٻولين جا اهي لفظ جيڪي عام مروج ٿي ويا آهن، عام خاص جي زبان تي آهن، يا اهي لفظ جيڪي معياري ادبي زبان جو ورثو ٿي ويا آهن. انهن کي هر ڀيرو ڪڍڻ نه ٿو سونهن. ڪن لفظن جي اسان کي ضرورت به آهي. مثال طور جيڪڏهن اوهان محترم جي بدران ”سائين“ يا ”ڊول“ لفظ آڻيندا، ته ڪل جهڙي ڳالهه ٿي پوندي.

اهڙي ڪوشش اسان جي ٻوليءَ جي مزاج ۽ فطرت جي خلاف آهي. انهيءَ ڪري ڪامياب ڪونه ويندي.

سندي رڊ ...

ٽه دراوڙي، آريائي ۽ سميري ر.

ميسارجي وڃي ها، يا وري سنسڪرت، ڊيپرو ۽ قدیم
ايرانی وانگر مرده، ٿي وڃي ها. سنڌي زبان زندہ ٿي
انهيءَ ڪري رهي آهي، جو هن نين نين ڌارائن کي
پنهجن اصولن موجب قبول ڪيو آهي. ان سان گڏ
پنهجي بنيادي سٿا کي به سلامت رکيو آهي.

هينئر به امان کي اهو اصول نظر ۾ رکڻو آهي؛
۽ هيءَ جيڪا ٻين ٻولين جي لفظن جي ٻڌڻ پڇڻي پيئي
آهي، ان کي پنهنجو ڏيئو آهي. ساڳي وقت جيڪي لفظ
سري پري جاءِ وٺي ويا آهن، انهن کي به نڙي ڪڍڻو
ناهي. اميد ته هيءَ صلاح سڃاڻي نظر ايندي.

٢٠٠
١٥٠
١٠٠
٥٠
٢٥
١٠
٥
٢
١
٠
١
٢
٣
٤
٥
٦
٧
٨
٩
١٠
١١
١٢
١٣
١٤
١٥
١٦
١٧
١٨
١٩
٢٠
٢١
٢٢
٢٣
٢٤
٢٥
٢٦
٢٧
٢٨
٢٩
٣٠
٣١
٣٢
٣٣
٣٤
٣٥
٣٦
٣٧
٣٨
٣٩
٤٠
٤١
٤٢
٤٣
٤٤
٤٥
٤٦
٤٧
٤٨
٤٩
٥٠
٥١
٥٢
٥٣
٥٤
٥٥
٥٦
٥٧
٥٨
٥٩
٦٠
٦١
٦٢
٦٣
٦٤
٦٥
٦٦
٦٧
٦٨
٦٩
٧٠
٧١
٧٢
٧٣
٧٤
٧٥
٧٦
٧٧
٧٨
٧٩
٨٠
٨١
٨٢
٨٣
٨٤
٨٥
٨٦
٨٧
٨٨
٨٩
٩٠
٩١
٩٢
٩٣
٩٤
٩٥
٩٦
٩٧
٩٨
٩٩
١٠٠

ر

جن کان پوءِ
رڪاما آڙيءَ طرح ان سڌي
پ ۾ اشارا ملندا رهيا. ڪڏهن ته پڙهندي
هيون هندن پيو سمجهان. نيٺ خيال آيو ته حال
حبیبان پيش ڀريان، ڪجهه نه ڪجهه ته موڪلجي.

هي ساهت جو سلسلو، جيڪو اوهان شروع ڪري
ڏنو آهي، سو جس جوگو آهي، ڇاڪاڻ ته ماهرن جا
رايا، ڪري ۽ ڪوئي جي پرڪ ۽ پروڙ لاءِ ڪسوٽيءَ
جو ڪم ڏيندا. هن ڏس ۾، محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان
بلوچ، ادبي ميدان تي پهريون ڀڳ ڌريو آهي.

جناب ڊاڪٽر صاحب، جيڪا ساهت جي سچي
دل سان خدمت ڪري ٿو، تنهن لاءِ ساري سنڌ سندس
گل ڳاڙهي ٿي. هن پنهنجي رت ۽ ست سان، سنڌ جي
ساري زمين کي ريڄ ڏنو آهي. جنهن ڪري اڀرائڻي
زمين، جيڪي رنگين ادبي گل ٻوٽا ۽ پن ٻوٽا پيدا
ڪيا آهن، تن جي سڳند ۽ سرهاڻ ساري سنڌ واسي
چڏي آهي. لوڪ ادب جيڪو ورهين کان واعظن ۽
وسين ۾ نڌڻن جيان پٽڪي رهيو هو، تنهن کي هٿ
ڪرڻ لاءِ پٿر ۽ ٻوٽا، رڻ ۽ راڻو، دڙا ۽ دنگ، جهر

۽ جهنگ جهاڳي ۽ پنهنجي رٿيل ڪم کي وڃي راس ڪيو. هي ڪو اهڙو سترو ۽ سولو ڪم نه هو. جو ڪن ۾ ڪٿي وڻجي ها. هت ته جر مان سٺي ڳولائي هئي يا اونده ۾ نشان چٽو هو. فقط اهي ئي نر ٺيهي، اهڙي ڀاري ڪم جي سڙهڻ ۽ سمورن جي تڪليف جو ڪاٺو ڪري سگهندا، جن جا پير پٺن پتون ڪيا هوندا يا چهرن ۾ چلي ڀرن ۾ ڇالا پيا هوندا. ڪيڏي نه ساهي منجهانڀي پوي ٿي! - ٻچ ٻچ ته ڊاڪٽر صاحب ادبي ڏيوپير آهي جو بي انت سمند ۾ سر تان آهو ڪٿي الله توهان ڪري ٿو. پوءِ هن جا لايا سڃايا ٿين ٿا ۽ جوتيون جواهرن جون آڻي سنڌ جي سڄڻن آڏو رکي ٿو. توڻي جو قدر وارا گهڻي ڀاڱي آڻي وٺا، پر تڏهن به اڃا پي آهين، ڪل جڳهه ۾ ڪي ڪاٻڙي! اهوئي سبب آهي، جو سنڌ جا سڄو امان جي ڊاڪٽر صاحب کي ”بابائي سنڌي“ جو خطاب ڏيڻ چاهين ٿا. ٻلا، ڇو نه ملي! جڏهن ساري سنڌ جو ترو ٽانگهيندو رهي ٿو، جنهن ڪري نه رڳو سنڌ جي ماحمت تان سالن جو ستيل لت لهندو رهي ٿو، پر سنڌ جي سڄي تاريخ به گهڻي ڀاڱي ماندي رهي ٿي، جنهن مان بنيادي ننگن اکرن جو ڀورو ڀورو پتو پوندو وڃي ٿو. هن باري ۾ بندي جي راه آهي ته ”بابائي سنڌي“ جي اکين ٺار، مينهن جي هار ۽ ساه جي سينگار خطاب بدران ڪين، ”سنڌ جو سپورٽ“ سڏبو وڃي ته لڪل ٿيو. اهو

انهيءَ ڪري چوان ٿو، جو ڊاڪٽر صاحب ڏرڙا، پرڙا، ڌڪرڙا، ٽوٽڙا ۽ ڳيرا ڳنڍي. وڃايل وٽ وري هڪ واري هٿ ڪري، پنج روپ ۾ ڏئي ٿو، جنهن کي لوڪ ادب جي محاورن ۾ ”سپورنچ“ چئبو آهي. سپورنچ منسڪرت لفظن جو = ميل آهي؛ چڱيءَ طرح سان + پورن = پورو + انچ = سينگارڻ - چڱيءَ طرح، پوري ريت سينگاريندڙ - ڊاڪٽر صاحب به لوڪ ادب کي پوريءَ طرح سينگاريو آهي. ”بابائي سنڌي“ ۾ وزير اخلافت آهي، جا ٿورڙي ڏيان ڇڪاڻ ٿي مڃبور ڪري ٿي، تنهنڪري ٿلهو ڪاڻڻ؛ ٿلهو هنڌاڻڻ جي مثال، پنهنجو ڏيسي ۽ دل وارو خطاب ”سنڌ جو سپورنچ“ ٺيڪ ٺيڪ ٿيندو.

جناب ڊاڪٽر صاحب کان پوءِ محترم محمد ابراهيم جويي پنهنجي قلم جي ڪوئيل کي ڪڍائي، ڪن نتيجن تي پهتو آهي، جي پاڙ پون ٿا، اغڙا به به ٺهين ٿا، پنهنجي ادب جي رڪوالي ڪيون، جنهن ۾ ئي اسان جي سنڌ جي سرمائي جو بچاءُ آهي. جويي صاحب جي لکڻيءَ مان ڏاڍو ڀمي بکي، ڇاڪاڻ ته هو صاحب، ڇهي چٽي ڳهي بهي، ٿلي سمي، ۽ وهڃائي ويڇاري لکي ٿو، جنهنڪري پڙهندڙن جي هردي ۾ سنڌ ڪري وڃي ٿو. کيس ڏاڍي ڪوئل بدران ”سنڌ جو بيڪن“ چئون ته بهتر. جويي صاحب، منهنجي، سلاڪ ٿام وغيره لفظن جي باري ۾ جو ڪجهه لکيو آهي، سڄو سڄو سچ آهي. جيڪڏهن هڪ لفظ جو رواج

اردو ٻوليءَ ۾ آهي ته اهو هر وڏو لارسي آهي ڄا، ته ساڳيو لفظ، ساڳئي معنيٰ سان، سنڌي ۾ به واپرائجي! اها سنڌي ٻوليءَ سان سڃاڻاپ نه چٽبي. هرڪا ٻولي پنهنجي ڪل ۾ ئي سونهن ٿي. جيڪڏهن ڪو عربي، فارسي، ترڪي، انگريزي وغيره لفظ سنڌي ۾ اچي ويو آهي، ۽ سڳو سمجهي رهيو آهي ته لفظ سنڌي ۾ آهي، جيئن محترم پليجي صاحب جو خيال آهي، ان لاءِ ڪ به مثال ڏجي ٿو. جنهن مان حقيقت جو پتو پوندو. سنڌي ۾ ”سپنگر“ لفظ مشهور آهي. ليڪن اهو لفظ اصل ۾ فارسي ”اسپغول“ آهي. جيڪڏهن اسان بازار ۾ اسپغول جي گهر ڪنداسين ته شايد ڪاڪ ڪڪر سمجهي، سا بي ڳالهه آهي، باقي جهڙو تهڙو ڊڪٽر ڊڪٽر سمجهي نه سگهندو. سنڌي ”ذافت“ (اٺاڻ) لفظ عام ڳالهايو ۽ لکيو وڃي ٿو، ليڪن اهو لفظ اصل ۾ ”ذافتم“ (فارسي) جي بگڙيل صورت آهي. هي لفظ ته سنڌيءَ ورتا، پر عربيءَ به ڪيترا لفظ ٻين ٻولين کان ورتا آهن. جيئن نالو، ڦري عربيءَ ۾ اڻڀل ٿيو آهي. اصل لفظ آهي: تري = ٽي + ڦل = ميوو. ٽي ميوو يا ڦل: هريڙن، پهڙا ۽ اورا ٽچوڙي سنڌي آهي، پر اصل ۾ انگريزي لفظ (ٽريڊري) آهي.

اهو دنيا جي ٻولين جو دستور آهي ته ڏين به، ته وڌن به، تنهنڪري جيڪي لفظ، سنڌيءَ جي ور چڙهي ويا ۽ پنهنجو ڄاڻو بدلائي ڇڏي ڏيڻ ٿي ويا، سي

سواء شڪ شهبهي جي سنڌي لفظ سمجهڻ ڪپڻ.

مٿي ڏيکاريل لفظن جي معنيٰ، عربي، فارسي توڙي انگريزي ۾ هڪ جهڙي آهي. جيئن ٿڌلي جو مثال ڏنل آهي. ليڪن اردو ۽ عربي محاوري وارا ڪي لفظ جڏهن سنڌيءَ ۾ اچن ٿا، تڏهن پنهنجي اصل معنيٰ کان ٻي طرح ڪم اچن ٿا. پر امان جا ڪيترا اخبارن وارا توڙي ريڊئي وارا، توڙي اديب، اهڙن لفظن کي ساڳي معنيٰ ۾ وٺن ٿا، جو ٻيو، غلط آهي. جيئن اسان جي ”سنڌ جي بيڪن“ منصوبو، هلاڪ ۽ تمام لفظن جا مثال ڏنا آهن. اهڙا ڪيترائي اردو محاورا جا لفظ آهن، جي ڏهاڙي ڳالهه، ٻولي، ۽ ڪچهريءَ ۾ ڪم آڻيندا رهون ٿا. مثلاً: جيڪڏهن فون تي توڙي سنڌي ۾ ڳالهائينداسين ته به ورندي ڏيڻ لاءِ اردو لفظ آڇا، آڇا، آڇا، آڇا، پيا چوندا سين، ۽ ٻئي پاسي وارو به ساڳي لات لٽونڊو. جڏهن اهڙن لفظن لاءِ، پنهنجا لفظ ئي سگهن ٿا ته ڇو پراڻي کڻي کي هٿ لائجي! امان وٽ! جيءُ، جيءُ، جيءُ، جيءُ، جيءُ، ها، ها، ها، ها، ها، ها، چڱو، چڱو، چڱو، چڱو، چڱو، نڪ، نڪ، نڪ، نڪ، نڪ، نڪ، ڪهڙا نه مٿڙا ۽ سادڙا، پر موهيندڙ لفظ آهن ته به، ٻئي پاسي ناڻيندا رهون ٿا.

جيئن ”ڏسو“ ماستريائيون، هيڊ ماستريائيءَ يا آفيسريائيءَ کي آيا چون ٿيون. اهڙيءَ طرح چوڪريون وري ماستريائيءَ کي آيا چون ٿيون. جڏهن آيا لاءِ پيڻ ۽

ادي لفظ موجود آهن ته پوءِ ٻين لفظن جو چو پڇڻو ڪجي؟
 گهرن ۾ به ادي يا پيڻ کي باجي چون. ترڪيءَ ۾
 باجي چون وڏي پيڻ کي؛ ماسيءَ کي خالا چون.
 ڀلا، ائين چو؟ اعڙي ڪا وڏر وهي آئي آهي ڇا، جنهن
 ۾ اسان سڀ گهائجي ويا آهيون! جڏهن پنهنجو ڪافي
 وڪر وهائيل آهي؛ ته پوءِ چو ته پنهنجيءَ مان پورت ڪجي.
 تو وٽ پئسهر پنهنجو، وڻج مڙيوڻي وٽ.

سا ڪا ڪوئي پٽ، جنهن ۾ نشو نيهن جو.
 سنڌي اخبارن ۽ ريڊيئي وارن ته رڻ ڪري ڇڏيو
 آهي. محاورا سنڌيءَ ۾ ٺهن نه ٺهن، ته به ٽنهيو ٻيها آهن.
 تنهن ڏينهن اخبار ۾ آيو: ... چار وڇائينداسين. چار وڇائڻ؛
 چار پڪيڙڻ، چار وجهڻ، چار اڇلائڻ. وغيره شڪارين
 جا اصطلاح آهن؛ خبر ناهي ته چو اهي جال بچاڻا، جال
 پهلائڻا، جال پهينڪڻا، جيئرا جاڳندا لفظ ڪم آڻيندا رهن
 ٿا. چار، اصل ۾ جال آهي؛ جنهن جو بنياد يا ڌاڻبو
 آهي؛ جل جل جون ٿي معنائون آهن؛ ڍڪڻ، مارڻ ۽
 اڇلائڻ چاريءَ سان ڪنهن شيءِ. مٺائي، ڌولري وغيره
 کي ڍڪبو آهي، پڪي مارڻ لاءِ. چار وڇائبو آهي.
 مڇي مارڻ لاءِ پاڻيءَ ۾ چار اڇلائبو آهي. تنهنڪري
 ائين چوڻ ته ريلن جو چار وڇائينداسين. غلط آهي.
 چوڻ ڪپي؛ سنڌ ۾ چپي چپي ٿي مسافر خانن ٺهراڻينداسين
 يا چپي چپي ٿي نلڪا هڻائينداسين. هٿ هڪڙو مثال
 ڏاڍا اچي ٿو. ڪنهن اداري طرفان، مون کي ٻن سالن

کان انگریزي سنڌي لغت جو ڪم سونهيل آهي، ۽ شايد ڊسمبر ۾ پورو ڪري ڏيان. هڪ لکڻا، ترجمي ڪيل لفظن جي هڪ نڙ ٺاهي، واسطيدار آفيسر کي ستاري ۽ واڌاري لاءِ موڪلي ڏنم. هڪ انگریزي لفظ جو ترجمو ٻئي ٻارو ڪيو هوم، پر ستارڪ صاحب کي اهو لفظ نه آوڙيو، جنهن ڪري لفظ کي ترڪي (لهڪ ڏيئي) ڪهتي ٻاڙي لکي موڪليائين ۽ پنهنجي ليٽر ۾ سٺو ”مٽ“ سان لکيائين ته منهنجون درستيون خيال ۾ رکي، ڪم ڪندا رهو. جيستائين ڪ ستارڪ صاحب آني هو، تيستائين وري ٻي نڙ موڪلڻ جي سگهه ساري نه سگهيس ته مٿان هئي لفظن جا پاڳا پھري وجهي. هاڻي ٻڌايو ته ٻئي ٻارو پنهنجو ديسي محاورو ٺيڪ آهي. يا اردوءَ جو ڪهتي ٻاڙي!

اردو محاورن کي هيٺئين سان هٽائڻ جي، پر اهڙيءَ طرح جو لعل به ٿي ۽ ٻريٽ به رائجي اچي. جيڪڏهن جيئري جاڳندي تصوير ڇڪبي ته اهو لاءِ ۽ ساءِ نه رهندو. مثال: اردوءَ ۾ لکندا آهن: مثال ڪي طور پر. اسان به لکندا آهيون: مثال جي طور تي، فرق ڪهڙو رهيو؟ اڄ هڪ دوست آيو ۽ چوڻ لڳو ته، ڪم سي ڪم مون کان نه پڇو ها؟ گهٽ ۾ گهٽ چون کان الائجي ڇو ڪيٽ ٻائين. ڪائنس پڇي ته، ”ادا، مون وارو ڪتاب؟“ ڇيائين، ”اڄ ڪلهه مونائي ڏيندس.“ کيس چوڻ ڪپندو هو ته اڄ سپان موڪلي ڏيندس. اردو ۾ ڪل گذريل

۽ ايندڙ ڏينهن لاءِ ڪم ايندو آهي، پر اسان وٽ يعني سنڌي ۽ ۾ رڳو گذريل ڏينهن لاءِ ئي ڪم ايندو آهي. پر جيڪڏهن سنڌي محوري ۾ اڃ ڪلهه جو استعمال ڪيون ته موجوده وقت جي معنيٰ ڏيکاريندو. جيئن: اڃ ڪلهه علم ڪونهي. مطلب آهي ته اڄوڪي وقت ۾ علم جي اثاٺ آهي. هيٺين پهاڪي مان به اڃ ڪلهه جي ادائي معنيٰ نڪري ٿي.

اڃ ڪلهه جا جواڻ، ڪاٺي جا ميان،

ڏکو ڏين ٻين کي، ته ڪري پون پاڻ.

ڏوڪ کي مذاق، تنهن مان مذاق اڏائڻ چون.

جيڪو ڏاڍو سو گلابو کي چون: جس کي لائي آس کي بهينس. هڪ ميٽنگ ۾ ويٺا هيٺين ته هڪ ميمبر صاحب چيو ته، ”پهرائين ڪم جو ڍانچو تيار ڪيون.“ ڍانچي لاءِ سنڌي ۾ خاڪو لفظ موجود آهي ته پوءِ ڇو (سمجهه، × دار) ڌڙ ريڙو سسي ٻاڪري. واري لفظ کي پنهنجو ڪيون؟

اخبارن ۽ ريڊيئي وارن ته سمجهوتو لفظ کي ڪڙي قابو ڪيو آهي. جيتوڻيڪ سمجهوتو لاءِ پرچاءُ، ڏام لفظ موجود آهن. تنهن کان سواءِ ٿورو ٻيڙا لفظ: صلح، راضي نامون به موجود آهن. رمضان مهيني ۾: روزي رکڻ کي اوقات سڃري ۽ روزي چوڙڻ کي اوقات افطاري چيائون. دوا جي ڊوز کي ڪي ڊوز چون ته ڪي خوراڪ توڙي جو اسان وٽ انهن جا بدل آجر ۽ پيما

لفظ موجود آهن. دوا جا ٿي آچر معنيٰ ٿي وزن. کاذب کان پرهيز ڪرڻ کي؛ ڪي پرهيز چون ٻي ان لاءِ به رک ۽ ڪيري لفظ موجود آهن. سنڌو ڪي هم زلف ۽ پيڙهي ڪي پائي جان چون. رشوت لاءِ رسائي وڌي لفظ ڪم آڻجن. هڪ چوڻي؛

هتي وڌي، ڪير بڻيڌي، ته ڪم ٿيڻي.
يعني آفيسر ڪي رشوت ڏيئي، آهلائي وجهينس ته ڪم ٿيندو. يعني؛ گهڻي رشوت ڏينس. ائين ڪرڻ کي رسائي توڙ کاتو چئجي.

بهر حال جيڪڏهن سارو سمند سوڌو ته الاجي ڇاڇا نڪري نروار ٿيندو. اسان جو اهو مطلب نه آهي ته وڃي نه وڃي، وٽ رينگٽ کي! پر جيڪڏهن عربي، فارسي، انگريزي وغيره لفظ زبان تي چڙهي وڃا آهن ته ڇو نه ڪم آڻجن. جيئن دڪان، دوا، گلاس، گئس، گاسليٽ وغيره. پر اهو مناسب نه ٿيندو جو ڄاڻي وائي، مزور ڪي مزدور، ڪڙمي ڪي ڪسان، ٻورچي ڪي ٻاورچي، ڪاڏين ڪي لڪڙي، خرار ڪي خروار، ڪسڪس ڪي خشخاش وغيره چئون. جيڪڏهن اڃا به ان اٿل ڪي ٻنڊو نه ڏٺو ويو ته اهو سڀ ڪهه سنڌي ادب جي مضبوط ڪوٽ کي (خدائو خواهه شل شيطان جا ڪن ٻوڙا هجن) پنهنجي اثر ۾ آڻي ڇڏيندو، جنهن ڪري پڪيون پٽيون به ڪلر ڇاڻينديون رهنديون. پوءِ جيڪا متاڪٽ ڪبي سما ويترت ويندي. جيئري ڪجهه نه

ڪيائون، مٿي ڊھ ڊھ پٽيائون، ان ڪري سنڌ جي
 اديبن کي عرض آهي ته هيئنر کان ئي ان لپٽ کي
 نئي مٿي ڪرڻ لاه، سنڊرو ساھي ٻڌن ته جيئن ڪٿان
 به روڻ نه پوي.

عمر ۽ اسان اهو جهلا ۽ تلولا نه ٿا ٿيون ۽
 چورا، چڏيل چٽڙا، ڪنڀن ول واليون،
 طعنا آڇ م تن کي جي ڏٺن جون ڏالين،
 آليون ۽ لالين اسان ڇوڪا ڇٽ ۾.

ٺٺوڊر عباڊسي

سرمد هاڻوس، خيرپور
۸ فيبروري ۱۹۷۳ع
پيارا پيءُ عبدالغفور،
جيئي سنڌ

توهان جو خط مليو، يادگيريءَ لاءِ مهرباني، مان
حيدرآباد ايندو آهيان ته هر دفعي ملير ڪتاب گهر تان
ڪتاب خريد ڪندو آهيان ۽ توهان جو پڇندو آهيان،
هر دفعي توهان نه ملندا آهيو، آهيد ته ملي ٿيندو.

اوهان ملير ۾ لکڻ لاءِ چيو آهي. مان خاص ڪري
”سنڌي ٻوليءَ کي للمڪار“ وارو مضمون سنڌيءَ جي
هڪ نمائني شاگرد وانگر پڙهندو آهيان. اهو تمام سٺو
موضوع شروع ڪيو اٿو. اسان جي ٻوليءَ کي هن
دور ۾ جيترو بگاڙيو ويو آهي اوترو سڌاريو به ويو
آهي. اسان جي نئين دور جي شاعريءَ توڙي افسانن
اسان کي صاف- سٺي ۽ سهڻي ٻولي - فوان لفظ - نئون
تشبيهون ڏنئون آهن ته ريڊيو ۽ اخبارن اسان جي
سهڻي سدا ملوڪ ٻوليءَ جو منهن بگاڙيو آهي.

هر ڀيرو ائين به نه هجي جو ٻولي اها لکجي جيڪا
پراڻي هجي ڇو ته نئين سائنسي ۽ صنعتي دور جي
سوچ به اڳئين دور کان جدا آهي ان ڪري ان سوچ
جو اظهار به ٻئي قسم جي ٻوليءَ ۾ ئي سگهندو.

شيڪسپيئر ۽ ٻاڏونڊ جي انگريزي ساڳي ناهي. نه وري امرالقيس ۽ طدا حسين جي عربي ساڳي آهي. پر اصل مقصد آهي ٻوليءَ جي سونهن سڃاڻڻي ۽ وياڪرڻ به سلامت رهي، ته ان ۾ نوان نوان لفظ به شامل ٿيندا آهن، جيڪي نون سائنسي توڙي صنعتي خيالن جي ترجماني ڪري سگهن.

اسان جي ٻوليءَ ۾ وڏو پندار آهي. آخر انگريزن به سائنسي لفظ آسمان مان ڪونه آندا آهن. هڪ لفظ آهي Voice Vocal-Cord معنيٰ آواز وارو. Cord يعني ”آوازي ڏورڍون“ جيڪي نڙگهت ۾ آواز پيدا ڪن ٿيون.

ساڳي طرح Lucas معنيٰ اڇو. Leucoma معنيٰ اک تي ”اڇو ڦلر“ Leudoderma ۾ ساڳيو Leuco Derna معنيٰ ڪل. يعني اڇي ڪل. Moion معنيٰ چرپر. موٽر Motor معنيٰ چوريندڙ. Motor Boat چرندڙ ٻيڙي. Motorcycle معنيٰ چرندڙ سائيڪل. Motor Car معنيٰ چرندڙ گاڏي ۽ ائين Motor مان لائي ڪيترا لفظ ٺهيا.

اسان وٽ به ائين لفظ موجود آهن. ڪي ته اهڙا حيرت ۾ وجهندڙ آهن جو لفظ ۾ ان جي معنيٰ ظاهر آهي. جيئن ٽڪنڊو، چوڪنڊو، پنج ڪنڊو، گونڊ ڪنڊ، ويڪري ڪنڊ، هاڻي سوچيو ته مٿاڻ، مربع سولو يا هيءَ لفظ سولا.

اکين جي بيماري آهي جنهن کي انگريزيءَ ۾ Nebule (اک جي تاري تي ڏنڌ) سنڌيءَ ۾ چارو- انگريزيءَ ۾ Leucome (اک جي تاري تي اڇو ٽڪو) سنڌيءَ ۾ رتي- انگريزيءَ ۾ Siaphyloma سنڌيءَ ۾ ڦاٽو- هاڳيءَ ريت Ptoringuim کي چون ٿا. هڪ ذهني مرض آهي جنهن ۾ مريض ننڊ ۾ گهٽندو آهي. ان کي سنڌيءَ ۾ چون ”اوٺارو“ اسان جا ڪاٺاڻي ڪيترا عالم بدن جا لفظ ٻڌائيندا.

تم اصول اهو ڏاڻجي ته جيڪي لفظ اڳ ۾ استعمال ۾ آهن، ۽ سمجهڻ ۾ سولاً آهن اهي قائم رکجن. جيڪي لفظ موجود ڏاڻن اهي ڏاڻجن جيئن Motor مان انگريزن ڏاڻيا، ۽ جي سولائيءَ سان ٺهن ۽ عام ماڻهو جي سمجهه جهڙا هجن ته ٺيڪ، نه ته اهي انگريزي ئي رهڻ ڏجن، جيئن ريل- گلاس- ٽيشن- ٽڪيٽ انهن لفظن کي ترجمو ڪيو ته اڃاڻو مونجهارو ٿيندو. جي ٻولي کي بچائڻو آهي ته اخبارن ۽ ريڊيو ڪم ڪا ميٽر وجهجي.

ڪي لکن ٻرڻيهي وزير ڪي لکن وزير خارج، ماڻهو منجهي پون ته ڪالهه ٻرڻيهي وزير کي ڪنهن کانو به ڏٺو اٿائون.

انٽن لفظن جي هڪ وچور ڏاڻجي ۽ چيني اخبار ۽ ريڊيو وارن کي موڪلجي جيئن هڪ لفظ ڪتب آڻين هاڳيءَ طرح ڪيترا اخباري لفظ United nation

جهڙا ترجمو ڪري هڪ اهڙي معياري لسٽ ٺاهي
 سڀني اخبارن جي نيموز ايڊيٽرن آڏو رکي ڇڏجي جيئن
 اهي خبرن لکڻ مهل ان تي نظر وجهي يڪدم مطلب
 جو لفظ ڳولي سگهن!

مطلب ته وچٿرو طريقو اختيار ڪجي - نه ڪي
 ماضيءَ جي رسي سان پاڻ کي ٻڌي ڇڏجي جو اڳتي
 چرڻ به ڏکيو ٿي پوي، ۽ نه وري ان سان سڀ ناتا
 ٽوڙي ڇڏجن.

صاحب خان چنڊو

شاهه ۽ سنڌي ٻولي

فرد ۽ سوشائٽي جي مجموعي فڪر ۽ شعور جو تعين ماحول، مادي، حالتون، دنياوي ۽ سماجي حقيقتون ڪن ٿيون. هر فڪر ۽ فلسفو پنهنجي ماحول سان گهري نسبت ۽ لاڳاپو رکي ٿو. هر شيءِ اضافي آهي. شاهه جو شعر ۽ فڪر پڻ پنهنجي وقت جي ماحول ۽ دنياوي حالتن جي نمائندگي ڪري ٿو. هي جو سندس شعر اسان کي ائين لڳي رهيو آهي چڻ حال جي باري ۾ لکيو اٿس. ان جو سبب اهو آهي ته سنڌ وري ساڳين سورن ۾ آهي. سنڌ جي حالتن وري ساڳيو ڦيرو کائڻو آهي ولت وري سبق ڏنو آهي. ”ديسي سيڻ ڪجن، برديسي ڪهڙا پرين؟“ اسان کي وري احساس ٿيو آهي ”جيها ڪي تيهه، مارو مون مڇيا“ واقعتن وري ثابت ڪيو آهي ”ڌربان ٿي ڌاريان، مٺ. مٺي جا نه ٿيا“ اسان وري محسوس ڪيو آهي. ”حيث نين تي هو، وطن جن وساريو“ سنڌ ۾ رهي وري ساڳي سنڌ دشمني ڪئي پئي وڃي. سنڌي کي متاثر ٿي وري ساڳيا ساڳيا آهن. سنڌ متان ڌاري ٻولي مڙهڻ جون وري ساڳيون

ڪوششون آهن. تاريخ وري پنهنجو پاڻ کي دهرائي ٿي. سنڌ ۾ ٻوليءَ جو مسئلو ڪو نئون ڪونه آهي ۽ نه ئي ڌاري ٻولي ڳالهائيندڙن طرفان پنهنجي ٻوليءَ جي ڪوشش ڪا نئين آهي اهڙي طرح سنڌي حڪمران ٽولي طرفان پنهنجي ٻولي سان بيوفائي ۽ ڌارين کي خوش ڪرڻ جي نيت ڪا نئين آهي ۽ نه ئي سڃاڻپ سنڌين طرفان ڌاري ٻولي ۽ ان جي ساندين تي جهلڻون نئون آهن. سومرن ۽ سمن جي دور کان پوءِ ارغون، ترخان ۽ مغل دورن ۾ شعوري ڪوششون وٺي سنڌيءَ بدران فارسي ٻولي کي نوازيو ويو، جيئن پاڪستان ٿيڻ کان پوءِ سنڌيءَ بدران اردو کي نوازيو جون ڪوششون ڪيون ويون. جنهن به ڏيهي پرڏيهي ان ٻولي تي عبور ٿي حاصل ڪيو تنهن کي وڏا وڏا عهدا ٿي مليا. فارسي کان غير واقف هئڻ وارن کي حڪومت ۽ درٻار جي ڪاروبار ۾ ڪوبه دخل نه هو. فارسي سکڻ ۽ پڙهڻ ۽ لکڻ کي وڏا ماڻهجي ۽ علمي فضيلت جو معيار مقرر ڪيو ويو. مشهور چوڻي ”فارسي گهوڙي چاڙهي“ ان ماحول جي پوري عڪاسي ٿي ڪري. هڪ سنڌي پنهنجي ٻئي ڀاءُ ڏانهن، موجوده پنجاب جي باشندن وانگر، سنڌي ٻوليءَ ۾ خط پٽ لکڻ به شرم محسوس ڪندو هو. سنڌي کي دعوتاني ٻولي — جهڙو ويندو هو. اها گهر جي چار ديواري ۾ بند هئي يا سنڌ جا مال چاريندڙ مارو ڳالهائيندي نظر ايندا هئا.

ڪلهوڙا جي توڻيڪ سنڌي نسل جا هئا پر جيئن ته
 پيري مريدي جي ڌنڌي مان ترقي ڪري حڪمران بنيا
 هئا، تنهن ڪري هنن پنهنجي سلامتي انهيءَ ۾ سمجهي
 ته فارسي جي مذهبي ۽ سياسي حيثيت برقرار رکڻ
 هنن کي هڪ طرف فارسي نواز ايراني، قنڌاري ۽ افغان
 حڪمرانن سان ڏهي هلائڻو هو. جن جي هو آنڪي ڀريندا
 هئا. ٻئي طرف کين سنڌ جي ڦهيل طبقي کي راضي
 رکڻو هو، جو گهڻي ڀاڱي فارسي جي وسيلي ان ڀد
 تي پهچڻ ڪري ان جو سخت حاڪمي هو. پاڙيسري
 طاقتور حاڪمن ۽ ملڪن ڦهيل طبقي سان ڦٽائي، ڪلهوڙا
 پنهنجي سياسي مستقبل کي خطري ۾ آڻڻ جو جوکو
 کڻڻ لاءِ تيار نه هئا، تنهنڪري هنن ۾ اها جرئت نه
 ٿي جو فارسي کان سندس جائز حيثيت کسي، سنڌي
 ٻولي کي پنهنجو جائز مقام ڏين. هنن سلامتي انهيءَ
 ۾ سمجهي جو مورگو پنهنجي اصليت بدلائي عباسي
 سڏائي عرب ٿي ويا، جيئن موجوده دور ۾ پڻا آرائين
 ٿي وڃن. وقتي فائدو حاصل ڪندڙن هميشه حڪمران
 نسل مان سڏائڻ ۾ فخر محسوس ڪيو آهي؛ اهو ئي
 سبب آهي جو سنڌي هندن ۾ آريه سڏائڻ ۽ مسلمانن
 ۾ عرب سڏائڻ جو مرض پيو. هي پراڻي طنزي چوڻي
 ”هن سال قريشي ٿيو آغاڻ ايندڙ سال سيد ٿيندس،“
 ان ذهنيت جي پوري ترجماني ڪري ٿي. ان وقت
 فارسي لاءِ لڳ ڀڳ اهو ماحول هو جو ون ٻوٽي دور

۾ اردو لاء پيدا ڪيو ويو هو. سنڌي وزيرن تي به اردو جا دورا پوندا هئا ۽ ڏينهن رات واعظ ڪندي نه ٽڪيا هئا ته ”اي سنڌيو! اردو سڪو نه ته سوڍن سال پوئتي رهجي ويندا، ٻو ۽ نه چئجو ته اسان کي خبر نه هئي.“ سنڌين کي خبر هئي ته ”فارسي گهوڙي چاڙهسي“ جي ماحول پيدا ڪندڙن کي انهي ساڳي سنڌ ۾ تاريخ اهو سبق ڏنو جو بلحواس ٿي چوڻو پين ته ”پڙهيو فارسي وڪڻو تيل، ڏسو يارو قسمت جو ڪيل“ ڪين سنڌين بدران سنڌي نه سڪندڙن کي صلاح ڏيڻ گهرجي هئي ته سنڌ ۾ رهڻ چاهيو ٿا ته سنڌي سڪو نه ته اوهان کي به قسمت جو ڪيل ڏسو پوندو.

لطيف بلڪل اهڙي ماحول ۾ اک کولي جڏهن ڪوبه اعليٰ فڪر فارسي بدران سنڌي ۾ پيش ڪرڻ فضول ۽ ناممڪن سمجهيو ويندو هو. فلسفي ۽ حڪمت جون ڳالهائون فقط فارسي لاءِ مخصوص ۽ چڱيون وينديون هيون. جيئن ڪجهه عرصو اڳ جڙتو پرچار ڪئي ويندي هئي ته سائنسي فڪر کي جذب ڪرڻ سنڌي ٻوليءَ جي وس جي ڳالهه نه آهي. فارسي نه ڄاڻندڙ شخص کي ڪمتر ۽ ڪم فهم مخلوق سمجهيو ويندو هو. فارسي تي دسترس رکندڙ کي عقل ۽ دانش جو صاحب ۽ اعليٰ مرتبي جو مالڪ سمجهيو ويندو هو. لطيف اهڙي غلام ذهنيت واري ماحول خلاف بغارت ڪندي فارسي جي ڪوڙي وڏيرپ کي هن طرح ٽوڙ ۾ ملاو:

جي فارسي سکيو ۽ گول ۽ توه غلام ۽
 اچيو تان آب گهري، بکيو تان طهار ۽
 اي عامن سندو عام، خاصن منجهان نه ٿي!

پنهنجي اباڻي پر وساري ڌارين جو طور طريقو اختيار
 ڪرڻ سان ڪو شخص حاڪمن وٽ ڪيتري به پهچ
 رکي پر نڌين به کيس غلامانه ذهنيٽ هٿ ڪري
 خسي ۽ رواجي شمار ڪيو. سهيڻ سينگار ڪرڻ سان
 گڏم مان گلزار ڪونه ٿيندو. هن مرون ۽ سنڌي ماس
 تي ماڻڪ مٽايا آهن. سون تي سون مٽائڻ وارو وڻوار
 قطعن غير سنڌي آهي ۽ ڪنهن به صورت ۾ عزت ۽
 تلقيد لائق نه آهي.

شاهه فارسي جي ڪوڙي وقار جا ڏاڍوڙا فقط انهي
 بيت وسيلي نه ڪيا آهن پر فارسي ۽ فارسي ڳالهائيندڙن
 لاءِ هن جي حقارت ڪيترن ئي بيتن ۾ نهايت چٽي ۽
 ظاهر آهي. هڪ هنڌ هو چوي ٿو:

پير پٺاڻن سين، ٻولي جي نه پڇين،

مون سنڌي جو سعيو ڪريان، هو پارسيون پڇين.

م-ون پڻ ملاتن، -رتيون س-ور پرايو!

سنڌي بلدان فارسي ۾ گفتگو ڪندڙ ڪوڙن عالمن
 جي ڪچهري مان شاهه صاحب کي اهو ئي ذهني ڪرب
 ۽ پڙا پراپت ٿي آهي، جيڪا هن دور ۾ هڪ سچو
 قوم پرست هن سنڌي عالمن کي سنڌي بلدان اردو ۾
 گفتگو ڪندي محسوس ڪري. انهن ماڻهن کان لطيف

پناه گهري آهي. هو چوي ٿو:

برو بگيرد، جي، ڏين پارسيون پاڻ ۾،

مون لوڏن ئي لکيا، ته هاڻا ڪندا هي،

ماريندا مون کي، پنهنون نيندا پاڻ سين!

سند اندر رهي ڌاري ٻولي ڳالهائيندڙن کي لطيف

ملڪ ۽ قوم جي وقار ۽ آزادي لاءِ هاڻي ڪار سمجهي

ٿو. اهڙن هڃارن مان چڱائي جي اميد زڪڻ پهرن کان

بهر گهرڻ برابر آهي. نانگن کي کير پيارڻ مان نيٺ

نقصان رسندو. وڃون پنهنجي عادت، پٽاندرا اوسر ڏنگ

هٿن ۽ اوجھ، نه ڇڏيندي اوجھري توڙي ٽوپندي منجهه درياھ.

لطيف نه صرف اهڙن شخصن لاءِ پرپور حقارت رکي

ٿو پر انهن جي ٻولي، تهذيب ۽ هر شيءِ کان بيزاري

ڏيکاري ٿو. هو پنهنجي ٻولي، تهذيب ۽ وطن جي هر

چيز سان پيار ڪري ٿو. هن فارسي ٻولي سان فارسي

شاعري جي بحر وزن اپنائڻ کان به پاسو ڪيو ۽ سنڌي

ٻولي جي وسعت، رواني ۽ حسن ڪٿان آڻڻا ٿيڻ لاءِ

عالم توڙي ٿراڙن سان روح رهاڻيون ڪيون. انهيءَ

ڪري ئي هن جا بحر، وزن، تشبيهون، استعارا، بندشون،

انداز فڪر سڀ نيٺ سنڌي آهن.

رسالي جو مطالعو ڪندي معلوم ٿئي ٿو تمام سادي،

سلاوڻي ۽ سٺي ٻولي ۾ اعاليٰ ۽ نفيس ترين فڪر جو

سمند چوليون هڻي رهيو آهي. ڇڻ ته هو فڪر ۽ فلسفي

جو ديو سنڌي ٻوليءَ جي بوتل ۾ بند ڪرڻ ۾ ڪامياب

تي ويو آهي. اهوئي سبب آهي جڏهن فلسفيانه نڪتا
 ٻڪرارن جي ٻوليءَ ۾ پيش ٿيا تڏهن دنيا دنگ رهي
 وئي ۽ سڄي سنڌ جهومي آئي. غالب ۽ اقبال اردو
 جا نمائنده شاعر ڇيا وڃن ٿا، تن جو گهڻي ڀاڱي شعر
 فارسي ٻوليءَ ۾ آهي. هنن صاف اعتراف ڪيو آهي ته
 اردو ٻولي ۾ اعليٰ فڪر پيش ڪرڻ جي صلاحيت نه
 آهي، ان ڪري هو اعليٰ ۽ اوچا فڪر فارسي ذريعي
 ظاهر ڪرڻ تي مجبور آهن. پر صديون اڳ سنڌ جي
 قومي شاعر سنڌي بابت اهڙي ڪابه شڪايت نٿو رکي
 ۽ غالب ۽ اقبال ڪان به اعليٰ ۽ ننڍس فڪر سنڌي
 ٻولي ۾ پيش ڪري ويو. فردوسي ايراني مزاج ۽ فڪر
 کي ”شاهنام“ ۾ بند ڪري وڌي فخر سان دعويٰ
 ڪئي هئي ”فارسي ۾ عجم کي زندهه ڪري ڇڏيو اٿم“
 شاعر بغير اهڙي دعويٰ ڪرڻ جي ان کان به عظيم
 ڪارنامو سرانجام ڏنو ۽ سنڌي فڪر ۽ شعور کي
 ”رسالو“ جو روپ ڏئي سنڌ، سنڌي ٻولي ۽ تهذيب
 کي هميشه لاءِ زندهه ڪري ڇڏيو.

ٽاج جويو (سن)

ڏاڏائي ڏيه، جي سُريلي ۽ ساچئي، ماڪي ۽ ڪمان
وڌ مٿي سنڌوءَ جي لڙايل پاڻيءَ ۾ تڙبي اچي-ڙي
ٿيل سنڌي ٻوليءَ جي سھائتا ۽ سنڀال سِرَ جي ڏان
ڏيئي ڪمي. ٻولي سائيه، جو سام، هوندي آهي. ڌرتي
۽ ٻوليءَ جو گڏاڏاپو فطري گڏاڏاپو آهي. دنيا جا
ڏيه (سڪ) ٻولين جي نالن سان ۽ ٻولين ڏيهن جي
نالن سان سڏيون آهن. جنهن ٻوليءَ کي ديش نه آهي
اما ماڻهن جي جيءَ ۾ جايون جوڙي نه سگهندي، جا
جيتري جهوني هوندي اها اوتري سگھاري ۽ جيئڻ جوڳي
هوندي. جيئن ڌرتي ٻيڙي نه ٿيندي آهي تيئن ٻولي
به ٻيڙي نه ٿيندي آهي پر سدا سھڻي ۽ جواڻ جمان
رهندي آهي.

جيئڙي ٻولي جهوني اڏو منجهس ”ٻولن“ جو جهجهو
”جنهڳت“ آهي ”ٻول“ صدين کان صديون ٻوليءَ جي
”ڪارب“ (سانچي) ۾ گهڙجي چيلجي سھڻا ۽ سريلا
ٻنهي ٻوندا آهن. جن جو آچار ۽ ورجاءُ زبان ۾ اڌڪاءُ
نه ڪندو آهي. صدين جي گھاٽا ڪرن جون انگهون
۽ گھٽ گهڙي لسو ۽ وڻندڙ بنائي ڇڏيندي آهي.
سنڌ جي سائيه، جي ٻولي به، جهوني ٻولي آهي.

اها ”هولن“ جي اڪٽ کان آهي. گهاٽي کان ٻاهر
منجهس لفظ ٺهندا. ان جو جهڙو ڄاڻندو مثال سنڌي
ادبي بورڊ پاران ڇاپايل الف - ب - پ ”هولن“ جي
اڻپوري ”ڪروينجهڙ“ (لغت) آهي.

اسان جي ديش ۾ ڪئين قومون ڪيتريون ٻوليون
کڻي پهتيون آهن. پر اهي قومون ۽ ٻوليون سنڌي قوم
۽ سنڌي ٻوليءَ جي صحت ۽ ستاءَ جو گد ۽ جڙاءَ
آڏو هار هئي نه سگهيون ۽ منجهن سمانجي ”ڪو وجود“
ٿي ويون.

اسان جي ڏيهه ۽ ٻوليءَ لاءِ ڏکيا ڏينهن به آيا
لطيف گهوت جي ڏينهن ۾ سنڌ جا ڪيترا شاعر فارسي
جي ”ڪوڙڪي“ ۾ ڦاسي پيا.

سنڌ ڀونءِ جا پئسيون ۽ پيرُون، نمن جو ٻُور ۽
آڪ ڦاڙيون، ڪانڊيري جا رڻا گل ۽ ڦوڳن جي
ڦلار، ڀانت ڀانت جا گاهه ۽ گل، ٻوٽا ۽ وڻ انهن
کان ڏٺائي نه ٿي ٿيا. ڌارئين ديس جا سرو ۽ سُون
سنبل ۽ ريحان کين وڌيڪ وڻيا ۽ پيارا لڳا ٿي. گهرن
جي ”ڳڙت ڳڙت“ چيئن جي ”چونگار“ ۽ ڪوئل جي
”ڪوڪو“ بدران بابل ۽ قمري ۽ نه ڇاڻ ڪهڙن
ڪهڙن پکين جا سر ڀانءِ ٿي پيا!

چئن کي اها به ڇاڻ نه هئي ته سنڌ ۾ بابل کي
”بربل“ ۽ ”ڀوري“ به چوندا آهن. اها باغن ۽ گارن
۾ نه پر ”ڇارين“ ۽ ”ڪهڙن“ ۾ وانهيرا اڏيندي آهي.

ڪرڙن ۽ بهرين جي لامن تي لائون لئوندي آهي،
 بهرون ۽ بيسون ٻڪا ۽ ٻير ڪاٺي ”ڏڪڙو ڏڪڙو“
 ڪندي آهي.

اڌڙي ڏکئي سمي ۾ شاعرن جي چٽ، سنڌ ڏيئي
 شاهه لطيف ڌارئين ديس جي سرو ۽ سوسن کان ڏاڏائي
 ڏيهه جا ڪرڙ ۽ ڪمبا ڀلا پانياهه پرائي ڏيهه جي گلن
 ۽ غنچن کان سنڌ ڌرتيءَ جي ٿوڙ کي مٺ پانيو.
 شاهه جون هي سٽون!

”سيڙو جي ساڻيهه، ته به ونيئا ورتو

گهوربو سو پرڏيهه، توڙي ڦيان چانهه!“

ساڻيهه جي سڪ جو ڪٽڙو نه سٺو ۽ اڻ وسرندڙ
 سبق ڏين ٿيون. فارسي زبان جي ٻويان ”ڦيرا پائيندڙن“
 سنڌي شاعرن يا عام ماڻهن کي شاهه ساڻين پنهنجي
 ڪلام ۾ ”گولي“ ۽ ”غلام“ جهڙن لفظن سان
 سڏيو آهي.

چي: ”جي تو سڪي فارسي، گولو توه غلام“.

ٻوليءَ ۽ ساڻيهه جي سڃي سڪ ان کي ڪوٺجي.
 جيڪڏهن لاکيڻو لطيف ان اوکيءَ گهڙيءَ ۾
 باغي بڻجي، سنڌي ٻوليءَ جو جهنڊو نه جهولائي ها
 ته اسان جي ٻولي ڪڏهنڪي پنهنجي سونهن ۽ سويها،
 همستي ۽ وجود وڃي ويهي ها.

جيڪڏهن شاهه ساڻين سنڌي ٻوليءَ کي ’فارسي
 گهڙي چاڙهي‘ واري دور ۾ نه بچائي ها ته اڄ

اسان ڪنڌ مٿي ڪٿي سنڌي سڏائي نٿا سگهون ها!
(جيتوڻيڪ اڄ به پاڪستاني ”لغت“ ۾ سنڌي سڏائڻ
ڏوڪ آهي.)

جيڪڏهن لطيف سنڌي ٻوليءَ ۾ ”بيت ۽ وايون“
نه ڳائي ها ته اڄ سنڌ جو نعرو نه هجي ها.....
۽ نه ئي ڪو سنڌي ڳالهائڻ وارو رهي ها.

شاهه جا سنڌي قوم تي لکين وڙ آهن. جنهن
سنڌي ٻوليءَ کي اسر (نه مرنڊڙ) ۽ اڪٽ (نه ڪٽندڙ)
ٻڌائي ڇڏيو. جيستائين ڌرتيءَ جي دل نهي سنڌ،
سنڌي قوم ۽ سنڌي ٻولي جيئري آهي، شاهه جو نالو
جيئرو رهندو ۽ سنڌ پونءِ مان ڄمندڙ هر انسان هن
آمر انسان جي نانءَ ۽ نشان (روضي) آڏو سيٺ
نمائيندو رهندو.

اڄ اسان جا ڪيترا ليکڪ ۽ ليکڪائون لطيف جي
ٻوليءَ، ٻاجهاري ٻوليءَ ۾ ڌارين ٻولين جا اڙانگا ۽
اڻ سونهندڙ اکر ٽنڀيندا رهن ٿا، جا ڳالهه ڏک جوڳي آهي.
اڏا، جس هجيئي جو پنهنجي ٻوليءَ جي جهوليءَ
۾ ”گڏ ٿيل گند“ کي ڪيائڻي جيڄل جي جهوليءَ
کي جهرڪائڻ لاءِ جتن پيو ڪرين.

اسان جي قوم ۾ اهڙا امر ۽ مهان ليکڪ ٻيا آهن
جو قلم هن ڏيهه جي ڏوٽيڙن جي تقدير ڦيري سگهي
ٿو. جن جي لکڻين جو هڪ هڪ ”ٻول“ قوم جي

امام، موڙي آهي.

جي- ايم- سيد، سيد غلام مصطفيٰ شاه، شيخ اياز،
ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، پير حسام الدين شاه،
راشدي، محمد ابراهيم جويو، رسول بخش پليجو، جمال
ابڙو، سراج ۽ ٻيا سوين سگهڙ ۽ شاعر، اديب، مفڪر
هن ڌرتيءَ جي ڪوڪ- جا ڄاوا ان ڏس ۾ گڻي
سگهجن ٿا.

ڀاڻل! تنهنجي جتن به جس لهڻي ڀر ٻيلي جڏهن
اهڙو اڻنگو ۽ جوڪم ڪم هٿ ۾ کنيو اٿئي ته پنهنجي
قلم کي به قابو جهلڻو پوندو متان وات تان ٽڙڪي
نه وڃي! تنهنجي لکڻين مان ٻرڻيهي ”ٻولن“ جي بوءِ
نه اچي نه ته سَنهن ساڪون اجايا ويندا.

سيپٽمبر جي ”ماهر ڳڻڪي“ ۾ تنهنجي لکيل
”اينڊيٽوريل“ ۾ تنهنجا ڪم آندل ٿيا، چار اوڀرا ۽ اڻ سونهندڙ
ٻول ۽ انهن جا مت سنڌي ٻول هيٺ ڏيان ٿو. جنهن
مان سڌ پونءِ ته ڪٿي ڪٿي تون به، هروڀرو ڌاريان
ٻول ڪم آڻي وينو آهين!

اوڀرا ٻول سنڌي ٻول اوڀرا ٻول سنڌي ٻول
استحصالي نظام ”پرماري دستور ظلم و ستم“ (ظلم ۽ ستم ٻيلي
روز بروز ”ڏينهن ڏينهن ڪم ان ۾ هروڀرو
مال غنيمت ”لُٺ جو مال ”و“ وجهڻ جو
اصلاحات ”ستارا ڪهڙو ڪپ ”ء“
نتو سونهي ڇا؟“

مون هڪڙي ”بندي“ ٺاهي ڇڏي آهي. ڪٿي
 ڪنهن ڪتاب ۾ ڪو اوڀرو ٻول اک ڇڙهي ويندو
 اٿم ته ان جو مٿي سنڌي ٻول وڙهي لکي ڇڏيندو
 آهيان. ”ملير“ جي پارڪن جي ست آڏو پنهنجي
 ڪمائيءَ مان ڪجهه ڪٺا نذر رکان ٿو.

اوڀرا ٻول	سنڌي ٻول	اوڀرا ٻول	سنڌي ٻول
امتيار ”	ويڇو، سيڙهو، بنياد ”	پيڙهو	
	سنڌو		
انتظار ”	اوسيهڙو	فارغ ”	واند، وانجهو
انتشار ”	وگهڙو، ڏڦير	جٿو ”	ٽولو، ست، وگر،
تناخضا ”	گهير	سڳر، وار، ڍنب	
ورعاست ”	ونڊ وريچ	مهذب ”	سڌريل، سگهڙ
فهرست ”	وچور	بدراء ”	اوٽڙ
تعاون ”	سائت، هت وند	دوغلي ”	ٻٽي
ترقي ”	واڌ، واڌارو	پاليسي ”	هلت
	ڦوٽهڙو		
مسئلو ”	مامرو	مناصب ”	جوڳو
يڪسان ”	هڪجهڙو، هڪ	تڪليف ”	انج، ايڏا
	سارڍڪو		

عظمت ادبي اڪيڊمي

جا مارڪيٽ ۾ موجود ڪتاب

- ۱- جنم ڦيڊي يوسف بلوچ ۱۶-۰۰
 - ۲- ويڻنامي ڪهاڻيون — ۱۴-۰۰
 - ۳- پيار پيار سنڌري اتمچنداڻي ۱۰-۰۰
 - پهڙا پهڙا
 - ۴- توجهن جي تات سنڌري اتمچنداڻي ۱۱-۰۰
 - ۵- جنگ ۽ انسان عمر ميمڻ ۶-۰۰
 - ۶- بي اولاد عمر ميمڻ ۵-۰۰
 - ۷- جنس پيار ■ شادي عمر ميمڻ ۲۰-۰۰
 - ۸- گيت اڇايل مورن جا ٽميره زرڻ ۱۲-۰۰
- ڇا اهي ڪتاب توهان پڙهيا آهن؟
 ڇا اهي ڪتاب توهان جي بڪ اسٽال تي موجود آهن؟
 جي نه، ته اڄ ئي اسان جي سول ايجنٽن سان
 لهه وڇڙ ۾ اچو.

- ۱- ادبيات - تڪ ڇاڙهي حيدرآباد.
- ۲- سدڳند - ڪتاب گهر - جناح باغ روڊ لاڙڪاڻو.
- ۳- مشتاق - نيوز ايجنسي - گاڏي کاتو حيدرآباد.

عظمت ادبي اڪيڊمي جا ايندڙ ڪتاب

۱- علم تدريس دظلمون لاءِ

مترجم- محمد ابراهيم جوڊو:

اندازو لڳايو ته ڇا هوندو هن ڪتاب ۾- جوڻي صاحب جي قلم سنڌي ادب کي هميشه ادبي شاهڪار ڏنا آهن. اسان جي دعويٰ آهي ته هي ڪتاب پڻ سنڌي ٻوليءَ ۾ هڪ تاريخي اضافو ثابت ٿيندو. تمام جلد نوهان جي هٿن ۾ پهچڻ وارو.....

۲- لنگهه دهانجا لوهم

اشرف دهقاني:

اڄو شاهڪار جنهن جو پهريون ڇاپو هڪ مهيني اندر ختم ٿي ويو..... ايران جي شاهه خلاف هليل تحريڪ جي هڪ خاتون ڪارڪن ٽي ڪهڙا ڪهڙا نه ظلم ڪيا ويا ۽ هن ڪيئن ثابت قدميءَ سان انهن جو مقابلو ڪيو.....

ٻيو ڇاپو تمام جلد نوهان جي هٿن ۾ هوندو.

۳۔ ان داتا

ڪرشن چندر جو امر، لازوال، لاثاني شاهڪار، سهڻي، منڙي سنڌي ٻوليءَ ۾ ٻيو ڇاپو - نئون دلفريب ٽائيٽل، سفيد اوچو ڪاغذ ۽ قيمت اها ساڳي جيڪا پهرئين ڇاپي جي هئي- يعني صرف ۶۰۰-۱۰ مارڪيٽ ۾ موجود- اڄ ئي خريد ڪريو ۽ پنهنجي لائبريري ۾ خوبصورت اضافو ڪريو ۽ پنهنجي ادبي ذوق کي تسڪين رسايو.

اسان جا سول ايڄنٽ

- ۱- ادبيات - تڪ چاڙهي حيدرآباد.
- ۲- سڳنڌن - ڪتاب گهر- جناح باغ روڊ لاڙڪاڻو.
- ۳- مشتاق - نيوز ايڄنسي گادي ڪانو حيدرآباد.

هرهڪ جي پڙهڻ لاءِ

عظمت ادبي اڪيڊميءَ جي چيپرائيل هيٺين ڪتابن جا جملي حق ۽ واسطا اڪيڊميءَ وٽ محفوظ آهن. ٻيو ڪوبه ادارو انهن ڪتابن کي ٻيهر چيپرائڻ جي ڪوشش نه ڪري.

- ۱- اگهاڙي.
- ۲- قرب جا ناتا.
- ۳- پيار ۽ پاپ.
- ۴- پوڙهو ۽ سمنڊ.
- ۵- جنم قيدي.
- ۶- جنگ ۽ انسان.
- ۷- سنڌي ٻوليءَ کي للڪار.
- ۸- گالهيوڻ گنوارن جون.
- ۹- جنس پيار شادي.
- ۱۰- پريت پراڻي، ريت نرالي.
- ۱۱- ان داتا.
- ۱۲- پيار پيار، پيڙا پيڙا.
- ۱۳- تو جنين جي ذات.
- ۱۴- لڱ منهنجا لوه.
- ۱۵- بي اولاد.
- ۱۶- علم تدريس مظلومن لاءِ.
- ۱۷- ڪرنڊڙ ديوارون.
- ۱۸- اڃا وار گڙها گل.

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پٽاندڙ وڌ
 کان وَڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي **سُرخ گلن** جيئن، اڄڪلهه **نيلا پيلا** آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُٿي، هي بم- گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرقُ نه آ، هي بيتُ به بمَ جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چمَ جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته

”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه

وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ سُئل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)